

INSTYTUT TURYSTYKI

ANNA KOŁODZIEJCZYK

***ROLA ELEMENTÓW
KULTURY
W TURYSTYCE***

WARSZAWA 1979

INSTYTUT TURYSTYKI

ANNA KOŁODZIEJCZYK

***ROLA ELEMENTÓW
KULTURY
W TURYSTYCE***

WARSZAWA 1979

KOLEGIUM REDAKCYJNE
WYDAWNICTW INSTYTUTU TURYSTYKI

Zbigniew Czechowski, Lech A. Dębski (z-ca przewodniczącego),
Zdzisław Kowalewski, Bolesław Libicki, Tadeusz Łobożewicz, Zbi-
gniew Mikołajczak, Stanisław Ostrowski, Jacek Pustola, Ryszard
Szczeciński (przewodniczący), Stanisław Wawrzyniak, Jerzy Wolski

Redaktor: Zbigniew Mikołajczak

3798

INSTYTUT TURYSTYKI – Ośrodek Informacji Naukowej
i Wydawnictw – ul. Merliniego 9a, 02-511 Warszawa
tel. 44-12-61, 44-12-62

Reklamodruk Poznań Zlec. 1261/off. 78-n. 500 L-28

Cena zł 20,-

SPIS TREŚCI

	Str.
W S T Ę P	
1. Cele i charakter pracy	5
2. Aparat pojęciowy	6
3. Metodologiczne założenia pracy	10
Rozdział I - Miejsce turystyki w kulturze	17
1. Turystyka w instytucjonalno-organizacyjnych ramach kul- tury	17
2. Rola turystyki w wychowaniu	21
3. Treści kulturowe wzbogacające działalność turystyczną	23
Rozdział II - Elementy kultury w turystyce	31
1. Elementy kultury i ich miejsce w różnych formach tu- rystyki	31
2. Tematyka dóbr kultury w literaturze dotyczącej turys- tyki	33
3. Zakres i podział elementów kultury	37
4. Indeks dóbr kultury	42
Rozdział III - Kryteria oceny elementów kultury z punktu widzenia turystyki	47
1. Wprowadzenie	47
2. Definicje podstawowych pojęć: wartość i kryterium war- tości	48
3. Atrakcyjność turystyczna jako podstawa oceny walorów turystycznych	51
4. Kryteria oceny zabytków historycznych	53
5. Postulowane zasady oceny dóbr kultury z punktu widze- nia turystyki	55
Rozdział IV - Czynniki określające turystę	61
1. Cel wyjazdu turystycznego	62
2. Czas pobytu na obszarze turystycznym	66
3. Teren. Rodzaj obszaru i miejscowości turystycznych . .	67
4. Dostępność komunikacyjna	70
5. Standard warunków bytowych w trakcie pobytu turystycz- nego	72
6. Wiek	74

7. Wykształcenie	76
8. Wielkość grupy	77
9. Pochodzenie	79
10. Typ odbiorcy wartości kulturowych	80
11. Zainteresowania	81
12. Stopień zaawansowania turystycznego	82
Rozdział V - Założenia postulowanego modelu turystyki . . .	86
Bibliografia	93

W S T Ę P

1. Cel i charakter pracy

Celem pracy jest ustalenie zakresu i charakteru wzajemnych powiązań między turystyką a kulturą oraz dokonanie systematyzacji tych zjawisk.

Temat, który jest niewątpliwie bardzo szeroki zarówno jeśli chodzi o zakres zjawisk, jak i ich różnorodność wymaga podjęcia szeregów badań interdyscyplinarnych. Opracowanie niniejsze stanowi wprowadzenie do tej tematyki, przedstawia główne problemy i wynikające z nich kierunki dalszych badań.

W podjętej pracy, dokonując wyboru metodologicznego ujęcia problemu, autorka ma zamiar za pomocą analizy teoretycznej określić zależności występujące między kulturą i turystyką oraz warunki sprzyjające rozwojowi form turystyki o wysokich walorach poznawczych, turystyki kształtującej postawy aktywnego uczestnictwa kulturalnego. Wyodrębnienie elementów kultury odgrywających istotną rolę w turystyce może pozwolić na ich wykorzystanie w większym niż obecnie stopniu tak w bezpośredniej obsłudze ruchu turystycznego, jak i w opracowywaniu prognoz jego rozwoju oraz programów i modeli dla poszczególnych form turystyki.

Istnienie dóbr kultury i stopień ich wykorzystania w turystyce rzutują na efekty społeczne turystyki takie, jak:

- skutki wychowawcze turystyki /pojęte bardzo szeroko/,
- zagospodarowanie turystyczne /przestrzenne i pod względem infrastruktury turystycznej/,
- rozwój ruchu turystycznego i możliwości sterowania nim.

Z funkcji społecznych, jakie ma pełnić turystyka, wynika, że obok regeneracji psychofizycznej czołowe miejsce zajmują zadania wychowawcze, polegające na humanizacji współczesnego człowieka. Również w obrębie problematyki kultury czasu wolnego turystyka zajmuje niepoślednie miejsce ze względu na możliwości zaspokajania potrzeby twórczej samorealizacji człowieka, aktywnego uczestnictwa w kulturze, a przez to kształtowania obywateli pełnowartościowych i świadomych swej roli w społeczeństwie.

Turystyka niewątpliwie stała się obecnie zjawiskiem powszechnym, masowym, ale też nie wszystkie jej formy i przejawy charakteryzują się identycznymi możliwościami realizacji wspomnianych

po krótko zadań, toteż zwraca się szczególną uwagę na konieczność upowszechniania w turystyce różnorodnych treści kulturowych, bez nich bowiem zjawisko to staje się pustą i bezsensowną zmianą miejsca w czasie. Na przeciwległym biegunie w stosunku do masowych wycieczek "do nikąd" znajduje się turystyka krajoznawcza, która rzeczywiście najbardziej korzysta z dóbr kultury^{1/}. Nie możliwe byłoby jednak zredukowanie wszystkich form turystyki do tej jednej i zresztą całkowicie niepożądane, natomiast wskazane wydaje się nasycenie turystyki różnorodnymi elementami kultury najbardziej pożytecznymi dla poszczególnych jej form. Jest to zadaniem organizatorów turystyki.

Praca niniejsza ma natomiast przedstawić znaczenie elementów kultury w turystyce i ich związki z sytuacjami turystycznymi. Problem badawczy polega na określeniu relacji między elementami kultury i działalnością turystyczną, a więc na ukazaniu, w jaki sposób poszczególne elementy kultury /bądź ich zespoły/ wbudowane są zarówno strukturalnie, jak i funkcjonalnie w dziedzinę turystyki pojętą jako kompleks kulturowy. Wymaga to również przesłedzenia oddziaływania elementów kultury na człowieka, czyli określenia ich funkcji w zaspokajaniu potrzeb człowieka i tworzeniu przezeń systemów wartości. Należy tu zwrócić uwagę na proces przewartościowania, jakiemu ulegają elementy kultury w trakcie działalności turystycznej.

2. Aparat pojęciowy

Charakterystyka wzajemnych związków między kulturą a turystyką jest zdeterminowana przyjętymi definicjami tych pojęć i wynikającym stąd zakresem zagadnień.

O ile potoczne rozumienie pojęcia turystyka bliskie jest objęcia całego zakresu zagadnień definiowanych^{2/} tym mianem, o tyle wieloznaczność pojęcia kultura uwidacznia się już w mowie potocznej. Pojmując kulturę jako "ogół wytworów działalności ludzkiej materialnych i niematerialnych, wartości i uznawanych spo-

1/ Pojęcie dóbr kultury stosuje się w niniejszej pracy zamiennie z pojęciem - elementy kultury. Patrz str. 8

2/ Patrz: "Definicje i określenia występujące w polskiej literaturze fachowej dotyczące rekreacji, turystyki i krajoznawstwa" zebrane i opracowane przez J. Mączkę w Biuletynie Informacyjnym Instytutu Turystyki, Warszawa 1974, nr 3/12, s. 6-12.

sobów postępowania, zobiektywizowanych i przyjętych w dowolnych zbiorowościach, przekazywanych innym zbiorowościom i następnym pokoleniom"^{3/}, należy stwierdzić, że w definicji tej zawiera się również całokształt zjawisk określonych mianem turystyki, a więc nie tylko jej formy i sposoby uprawiania, ale także powiązania ekonomiczne, skutki gospodarcze i społeczne.

Natomiast treści odbierane za pośrednictwem turystyki najczęściej będą należeć do kultury w węższym rozumieniu, określonej przez A. Kłoskowską jako "dziedzina wartości pozbawionych na ogół praktycznej użyteczności, uprawianych i rozwijanych bezinteresownie ze względu na związane z tymi wartościami wewnętrzne przeżycia"^{4/}. Autorka opiera analizę przedmiotów i zachowań kulturowych na semiotycznym kryterium kultury pozwalającym dość precyzyjnie wyłonić te, które wchodzą w zakres kultury w węższym rozumieniu. Należą tutaj działania i wytwory o charakterze symbolicznym, czyli posiadające znaczenie. Znaczenie to powstaje w procesie symbolizacji polegającym na: "... wytwarzaniu i komunikowaniu albo odbieraniu i interpretowaniu znaków właściwych. Procesem takim jest zwłaszcza mowa, wiedza, sztuka"^{5/}.

Treść kulturową turystyki będą stanowić czynności i związane z nimi wytwory należące do kategorii symbolicznych realizacyjnych czynności kulturalnych, tzn. takich, których wartość realizuje się w sferze symbolicznej. Poza nimi będą tu należeć niektóre czynności realizacyjne bezpośrednie, wykraczające poza minimalne zaspokojenie podstawowych potrzeb organizmu. Jest to kategoria zjawisk, którym przydane zostało znaczenie wykraczające poza czysto utylitarną sferę ich funkcjonowania i są wykładnikami postaw, prestiżu itp.

Na kulturę składają się zachowania, normy i wzory kultury oraz wytwory tych zachowań określane jako przedmioty, elementy bądź korelaty kultury, w zależności od psychologicznego bądź reifikującego pojmowania kultury.

3/ J. Szczepański: Elementarne pojęcia socjologii, W-wa 1970, s. 44-45.

4/ A. Kłoskowska: Kultura masowa. Krytyka i obrona, W-wa 1964, s. 66.

5/ A. Kłoskowska: Społeczne ramy kultury. Monografia socjologiczna, W-wa 1972, s. 20.

Najodpowiedniejszym terminem dla określenia istniejących realnie, zobiektywizowanych przedmiotów będących nośnikami treści kulturowych, dostępnych członkom danego społeczeństwa, jest powszechnie używany termin *dobra kultury*.

Pojęcie dóbr kultury w niniejszej pracy będzie się odnosić do kategorii rzeczy i przedmiotów zobiektywizowanych a także zachowań kulturowych o charakterze symbolicznym, tj. zawierających znaczenie nadane im przez ludzi i przez nich odbierane.

Jako podstawowe kryterium wyróżniania przedmiotów, czyli dóbr kultury, uznaje M. Czerwiński^{6/} ich funkcje, polegającą na modelowaniu świadomości przez komunikowanie. Funkcja przedmiotu kulturowego nie opiera się jednak wyłącznie na "naturze" danego przedmiotu, bowiem "... o tym czy przedmiot jest nosicielem treści kulturowych rozstrzyga nie jego "natura", lecz złożony układ, w którym się znalazł, układ, w którym ludzie ustanawiają wartość symboliczną przedmiotu, ludzie też są odbiorcami jego przekazu"^{7/}.

Przyjmując powyższy punkt widzenia, trzeba zauważyć, że również przedmioty wytworzone przez naturę mogą w pewnych sytuacjach nabywać wartości znaku.

Uwzględnianie tego znaczenia lub ważności, jakie pewnym przedmiotom i czynnościom nadają ludzie w określonych zbiorowościach, stanowi dyrektywę metodologiczną określoną przez F. Znanieckiego^{8/} mianem "współczynnika humanistycznego", przez który rozumie on: "tę cechę zjawisk kulturalnych, przedmiotów humanistycznego badania, tę ich zasadniczą właściwość, że jako przedmioty teoretycznej refleksji są one już przedmiotami komuś danymi w doświadczeniu lub czyimiś świadomymi czynnościami"^{9/}. Dlatego też zadaniem badacza jest nie tyle analiza materialnej strony faktów, ile odkrywanie sensu wkładanego w te fakty przez świadomość ludzką. Odrzucenie współczynnika humanistycznego i przeniesienie tych zjawisk na grunt neutralny pozbawia badacza zasadniczych związków, którymi są wbudowane w systemy kulturowe. Pojęcie to służy

6/ M. Czerwiński: *Kultura i jej badanie*. Ossolineum 1971.

7/ *Op.cit.*, s. 32.

8/ F. Znaniecki: *Wstęp do socjologii*. Poznań 1928.

9/ *Op.cit.*, s. 33

również do odróżniania zakresu badań nauk przyrodniczych i humanistycznych:

"Zjawiska, badane przez nauki o kulturze, są obdarzone współczynnikiem humanistycznym, tzn., że badacz rozpatruje je jako czyjeś świadome zjawiska, a więc odnosi je do empirycznych przedmiotów, tj. osobników i zbiorowisk doświadczających i działających, i bierze je w tym charakterze, jaki faktycznie posiadają w ludzkim doświadczeniu i działaniu"^{10/}.

Pojmowanie dóbr kultury zgodnie z założeniami F. Znanieckiego pozwala na zaliczenie do ich zakresu przedmiotów i zjawisk nie mieszczących się zwykle w węższym rozumieniu kultury, tutaj jednak, biorąc pod uwagę przewartościowanie, jakiemu ulegają w sytuacjach turystycznych, interpretacja ich znaczenia umożliwia takie postępowanie. Zwłaszcza analiza problematyki przyrody jako wartości kulturowej z punktu widzenia turystyki będzie się opierać na powyższej zasadzie.

Na podstawie przedstawionych powyżej założeń teoretycznych wyodrębniłam następujące grupy dóbr kultury, które funkcjonują w obrębie działalności turystycznej:

- I. Przedmioty, miejsca i zjawiska związane z historią
 - zabytki archeologiczne
 - zabytki historyczne
 - miejsca pamięci narodowej
- II. Sztuka
 - dzieła sztuki i wyroby rzemiosła artystycznego
 - instytucje gromadzące dobra kultury materialnej /np. muzea, biblioteki/
- III. Zjawiska życia będące wykładnikiem typu i poziomu kultury współczesnej
 - współczesne osiągnięcia techniczne, gospodarcze, naukowe
 - instytucje kulturalne /prowadzące działalność kulturalną i kulturalno-rozrywkową np. kluby, teatry, kawiarnie/
 - zjawiska życia kulturalnego /np. imprezy, festiwale/
 - organizacja i sposób życia innych grup społecznych /np. wzory zachowań, style, moda/
- IV. Kultura ludowa /cały kompleks tradycyjnej kultury ludowej, a więc nie tylko działalność artystyczna, ale i budownictwo, rzemiosło itp./

^{10/} Op.cit. s.33

V. Przyroda jako wartość kulturowa

- twory przyrody mające szczególne znaczenie o charakterze symbolicznym

VI. Zagospodarowanie turystyczne - tylko te elementy, które zawierać będą założone własności dóbr kultury /wyposażenie bazy turystycznej w urządzenia kulturalne itp./.

Omówienie roli dóbr kultury w turystyce musi uwzględniać ich powiązania instrumentalne czy bezpośrednie z zaspokajaniem istotnych potrzeb człowieka. Z zagadnieniem tym wiąże się problem istnienia wartości i ich oceny z punktu widzenia turystyki. Wartość rozumiem tutaj jako pewne przedmioty czy zjawiska, które zdolne są zaspokajać potrzeby ludzkie i którym jednostki lub zbiorowości przypisują ważną rolę w swoim życiu i dążą do ich osiągnięcia.

Realizacja złożonego kompleksu potrzeb jest uwarunkowana możliwością znalezienia w trakcie działalności turystycznej określonych wartości zdolnych do zaspokojenia tych potrzeb. Wynika z tego, że skuteczność oddziaływania turystyki na społeczeństwo w sensie pozytywnym zależy między innymi od włączenia w działalność turystyczną możliwie największej liczby elementów kultury ocenianych pozytywnie a zarazem odpowiadających różnorodnym potrzebom i zainteresowaniem poszczególnych ludzi.

3. Metodologiczne założenia pracy

W trakcie szukania najwłaściwszych rozwiązań metodologicznych, które pozwoliłyby w sposób precyzyjny przedstawić podjęty problem badawczy i umieścić go w szerszym planie teoretycznym, natrafia się na szereg trudności, wynikających z interdyscyplinarnego charakteru badanych zjawisk. Powoduje to konieczność sięgnięcia do metod badawczych wypracowanych nie tylko na gruncie socjologii, nauk o kulturze, ale i psychologii, szczególnie psychologii społecznej, pedagogiki, filozofii.

Poszukiwania metodologiczne w dziedzinie socjologii kultury idą w kierunku bądź poszukiwania rozwiązań własnych opartych na założeniach strukturalizmu, funkcjonalizmu, bądź sięgają do psychologii, rzadko stosunkowo odwołując się do związków z innymi dziedzinami analizującymi swoiste struktury kultury /jak np.

estetyka, filologia/, co byłoby korzystne dla osiągnięcia pewnej jednolitości poglądów na sprawy kultury. Toteż przyjęcie określonej metody w niniejszej pracy nie będzie oznaczało wyłączności jej stosowania, wręcz przeciwnie, konieczne będzie odwoływanie się do poszczególnych dyscyplin naukowych, zajmujących się m.in. przedstawionymi problemami.

Wybór metody jest uwarunkowany celem opracowania a w tym wypadku także brakiem systematyzacji zjawisk kultury w turystyce, co zmusza przede wszystkim do uporządkowania materiału, a następnie poszukiwania hipotetycznych rozwiązań, pozwalających na sformułowanie teorii. Dlatego też na etapie badań nad problemem związków między kulturą a turystyką, stanowiącym niejako wstępne rozeznanie możliwości teoretycznych dociekań, nie wydaje się słuszne ani możliwe zastosowanie metod teorii aksjomatyzowanych^{11/} czy też struktur logicznych Lévi-Straussa /metoda strukturalna/^{12/}.

Podjęcie strukturalne polega na interpretacji redukującej wielość zjawisk kulturowych do struktury wyobrażeń i symboliki wypowiedzi kulturowych w kategoriach logicznych o właściwie ustalonych stosunkach zakresów znaczeniowych. Claude Lévi-Strauss zakłada istnienie w obrębie systemów kultury cech zasadniczych wspólnych dla wielu zróżnicowanych tworów kultury i szuka ich pierwowzorów w świecie przyrody. Odkrywanie warstw znaczeniowych pod zewnętrzną formą faktu kulturowego daną empirycznie pozwala ujawnić wielowymiarowość symboli kultury i odszukać związki łączące różne systemy kulturowe. Zadaniem badaczy kultury jest ustalenie porządku logicznego zarysowanego dzięki odkryciu wartości semantycznej, gdyż "ponad kategorią racjonalnego istnieje kategoria ważniejsza i bardziej wartościowa, kategoria znaczenia, która jest najwyższą formą racjonalnego..."^{13/} Podobny obszar badawczy dotyczący zjawisk kultury znajduje się w polu zainteresowań semiotyki, co powoduje przenikanie wypracowanych przez nią metod i pojęć do badań nad kulturą^{14/}.

11/ S.Nowak: Metodologia badań socjologicznych. W-wa 1970, s.401,

12/ E.Leach: Lévi-Strauss, W-wa 1973 /Seria Omega/.

13/ C.Lévi-Strauss: Smutek tropików. Wyd.polskie II. W-wa 1964, s.51.

14/ M.Czerwiński: Kultura i jej badanie, Ossolineum 1971, s.71-80

Innym sposobem formułowania problematyki kultury w dziedzinie nauk społecznych stał się funkcjonalizm określany jako metoda badawcza mianem analizy funkcjonalnej^{15,16/}. Ten specyficzny sposób wyjaśniania i opisywania zjawisk społecznych często się stosuje w analizie socjologicznej, poszukującej zależności między elementami kultury a zjawiskami i procesami zachodzącymi w społeczeństwie.

Podstawową cechą podejścia funkcjonalnego jest pojmowanie kultury jako systemu powiązanych funkcjonalnie elementów tworzących odrębną całość i pozostających w określonych relacjach z otoczeniem. W wyniku takiej analizy otrzymujemy opis układu jako modelu funkcjonalnego, w którym odwzorowane relacje zachodzące między jego elementami opisane są w terminach relacji funkcjonalnych, dysfunkcjonalnych, w zależności od roli, jaką dany element odgrywa w utrzymaniu stanu układu uznanego za wyróżniony. Model funkcjonalny to w kategoriach logicznych model pojęciowy^{17/}, czyli uproszczony lub wyidealizowany obraz badanego przedmiotu poddawanego operacjom poznawczym zamiast układu realnego.

Model pojęciowy jest to "... konstrukkt myślowy, składający się z zespołu powiązanych elementów, w którym elementy i ich powiązania są ściśle zdefiniowane"^{18/}. Opis modelu funkcjonalnego może odwzorowywać stan istniejący danego układu bądź stan aprobowany lub postulowany. Przyjęcie drugiego z wymienionych założeń wymaga wyboru określonych wartości determinujących cel, jakiemu dany model ma służyć.

Stosując analizę funkcjonalną, szuka się odpowiedzi na pytania: Jak są powiązane ze sobą elementy systemu?

Jakie relacje zachodzą między nimi?

Jaki jest stopień ich zależności od systemu?

Uchwycenie funkcjonalnego znaczenia poszczególnych elementów w ramach układu modelowego pozwala następnie badać wzajemne re-

15/ Op.cit.

16/ P.Sztompka: Logika analizy funkcjonalnej w socjologii i antropologii społecznej, w: Metodologiczne problemy teorii socjologicznych, W-wa 1971, s.213-239.

17/ P.Sztompka: O pojęciu modelu w socjologii, w: "Studia Socjologiczne", 1968 nr 1, s.50.

18/ Op.cit., s.50.

lacje między nimi i poszukiwać tych zmiennych eufunkcjonalnych, które mogą się wzajemnie zastępować lub być sterowane. Analiza funkcjonalna jest przydatna nie tylko jako sposób budowania teorii, ale także w dziedzinie praktycznych zastosowań socjologii jako socjotechniki w warunkach złożonych układów społecznych.

W socjologii i pokrewnych dyscyplinach coraz większą rolę odgrywają metody modelowe^{19/}. Możliwość przeprowadzania na szczeblu teoretycznym operacji myślowych na modelach pojęciowych ma duże znaczenie poznawcze zwłaszcza wówczas, gdy nie można przeprowadzić eksperymentu rzeczywistego ani zastosować modeli przedmiotowych, co naj częściej występuje w naukach społecznych.

Dlatego też wydaje się słuszne zastosowanie w niniejszej pracy metody modelowej, przeprowadzenie bowiem eksperymentów myślowych na modelach pozwoli skonstruować system hipotez opisujących zależności między elementami i cechami modelu oraz przedstawić je w postaci teorii. Aby bogaty i złożony zakres zjawisk społecznych i kulturowych mógł się stać przedmiotem uogólnień teoretycznych, musi ulec uproszczeniu i strukturalizacji. Takie możliwości daje model pojęciowy. Można powiedzieć, że "... jest to zespół założeń teorii, założeń upraszczających lub idealizujących. Teoria jest ważna tylko w ramach tych założeń, opisuje rzeczywistość o tyle, o ile ta ostatnia założenia spełnia"^{20/}.

Decydując się na metodę modelową jako zasadniczy, choć nie wyłączny, sposób porządkowania i przedstawiania danych z obserwacji oraz hipotez, należy określić, o jaki model chodzi. Zastosowany w pracy model pojęciowy będzie modelem postulatywnym, gdyż ma za zadanie oprócz odwzorowania relacji między elementami, ukazać zespół warunków, w jakich mogą pojawić się postulowane przezeń cechy. Konkretyzując, model ten powinien wykazać, jakie warunki są konieczne do osiągnięcia optymalnie korzystnego charakteru związków pomiędzy dobrami kultury a działalnością turystyczną.

19/ S. Nowak: Metodologia badań socjologicznych. W-wa 1970, s. 429-434.

20/ P. Sztompka: O pojęciu modelu w socjologii. "Studia Socjologiczne", 1968 nr 1, s. 52..

Przyjęcie modelu postulatywnego wymagało dokonania wyboru określającej go determinanty ideologicznej. Dokonano tego na podstawie uznania dążenia człowieka, pojmowanego jako najwyższa wartość, do pełnego rozwoju, co znajduje wyraz w akceptacji społecznej pewnych potrzeb i wartości. Założenia modelu częściowo wynikają ze znajomości oczekiwań społecznych formułowanych pod adresem turystyki oraz roli, jaką ta dziedzina życia społecznego ma do odegrania, częściowo zaś nieuniknione staje się aprioryczne ustalanie pewnych wartości.

W celu przedstawienia charakteru związków między składnikami modelu najsluszniejsze wydaje się zastosowanie uprzednio przedstawionego modelu funkcjonalnego.

Działalność turystyczna człowieka, jego zachowania, podobnie jak wszelkie świadome działanie człowieka podporządkowane celom, wymaga stosowania w ramach omówionego modelu wyjaśnień teleologicznych, a więc tłumaczenia zdarzeń poprzez wskazanie celu, do jakiego ono prowadzi. Dopiero wówczas staje się zrozumi- miały "sens" jakiegoś wzoru czy elementu, kiedy ujawni się jego funkcje i cel, któremu służy.

Badanie sensu i znaczenia tworców kultury w odniesieniu do świadomości doświadczających jej jednostek ludzkich F. Znaniecki^{21/} uznał za zasadniczą wskazówkę metodologiczną. Podejście określone przezeń mianem "współczynnika humanistycznego" jest niezbędne do badań zjawisk społecznych, a takim jest niewątpliwie turystyka. Znaniecki pisząc o "współczynniku humanistycznym" miał na myśli sposób widzenia przedmiotów i ich własności, w tym również zachowań ludzkich, sposób polegający na widzeniu ich tak, jak przedstawiają się w ludzkiej świadomości. Stąd właśnie wynikają różnice metodologiczne między naukami przyrodniczymi a humanis- tyką.

Specyficzną metodą humanistyki, nie mającą swego odpowiednika w naukach przyrodniczych, jest rozumienie. "Rozumienie jest tym zabiegiem badawczym, który pozwala na przejście od obserwacji ludzkich zachowań i ich wytworów, a więc od pewnych danych doświadczalnych, do stwierdzeń dotyczących stanów ludzkiej świadomości. Przejścia tego dokonuje się dzięki dwóm czynnikom:

21/ F. Znaniecki: Wstęp do socjologii, Poznań 1928.

po pierwsze dzięki temu, że mamy dostęp do własnych doznań, wyobrażeń, myśli, itp., w bardzo różnych sytuacjach życiowych, po drugie - dzięki podobieństwu ludzkich struktur psychicznych"^{22/}. Nasze własne doznania i stany psychiczne rzutujemy na inną osobę, ale na podstawie wszystkich dostępnych nam o niej informacji. W ten proces jest zaangażowana cała nasza ogólna wiedza humanistyczna, a więc dotycząca zarówno środowiska społecznego, jak i kultury, a także wiedza o człowieku w ogóle. Toteż mimo wielu przeciwników stosowania tego podejścia badawczego wydaje się nieodzowne zastosowanie go w niniejszej pracy.

Opisana powyżej w ogólnych zarysach metoda pracy i pewne dyrektywy czy bardziej szczegółowe techniki nie wyczerpują wszystkich zabiegów badawczych, które w niniejszej pracy mogą się okazać pomocne.

Niejednokrotnie wspomniano o hipotetycznym charakterze pracy. Spowodowane to jest brakiem materiału empirycznego zbieranego pod kątem potrzeb niniejszego tematu. Stąd konieczność rozważań hipotetycznych w odniesieniu do postulowanego modelu i zamiar przedstawienia ich w postaci nadającej się do ewentualnej weryfikacji empirycznej. Hipotetyczny charakter pracy wynika też z ograniczeń możliwości, jakie stwarzają obserwacje własne i dające się zastosować teorie szczegółowe dziedzin pokrewnych.

Problematyka naukowa turystyki skupia się głównie wokół zagadnień ogólnych ruchu turystycznego, ekonomicznych, a także związanych z jego obsługą bezpośrednią lub zagospodarowaniem turystycznym. W porównaniu z tymi kierunkami badań nad turystyką problemy naukowe dotyczące treści poznawczych i wychowawczych turystyki w polskiej literaturze naukowej znajdują niewspółmiernie mało zainteresowanie. Novum na tym polu jest próba stworzenia metodycznych podstaw pracy wychowawczej w turystyce przedstawiona w pracy T.Chudoby^{23/} oraz analiza możliwości wychowawczych turystyki dokonana przez K.Przeclawskiego^{24/}.

22/ E.Mokrzycki: Założenia socjologii humanistycznej, W-wa 1971, s. 51.

23/ T.Chudoba: Wychowanie przez turystykę. Zarys teorii i metodyki turystyki, w: "Problemy Uzdrowiskowe", z. 3/63 W-wa 1972.

24/ K.Przeclawski: Turystyka a wychowanie, W-wa 1973.

Ze względu na niewielki dorobek naukowy podjętego w niniejszej pracy problemu, nieodzowne i niejednokrotnie bardzo cenne okazało się zapoznanie z literaturą teoretyczną dotyczącą zagadnień kultury, sztuki, pedagogiki, psychologii a także z filozoficznymi i socjologicznymi opracowaniami na temat kultury fizycznej. W pracy korzystano również z materiałów publicystycznych poruszających problemy funkcjonowania dóbr kultury w turystyce i form zachowań kulturowych turystów z uwzględnieniem własnych obserwacji. Materiały tego typu służą głównie jako przykładowa ilustracja opisywanych zjawisk i procesów.

Rozdział I

MIEJSCE TURYSTYKI W KULTURZE

1. Turystyka w instytucjonalno-organizacyjnych ramach kultury

Turystyka jako jedna z form spędzania czasu wolnego wchodzi w zakres węższych pojęć kultury. Określenie miejsca turystyki w kulturze wydaje się pożyteczne ze względu na możliwość odniesienia badań nad kulturą do problemów turystyki, zwłaszcza, że badania nad treściami i wartościami turystyki nie są jeszcze dość rozwinięte. W badaniach nad kulturą turystykę zaliczono do zjawisk kultury masowej w szerokim pojęciu.

A.Kłoskowska pojęcie kultury masowej odnosi do "zjawisk współczesnego przekazywania identycznych lub analogicznych treści płynących z nielicznych źródeł wielkim masom odbiorców oraz jednolitych form zabawowej, rozrywkowej działalności wielkich mas ludzkich"^{1/}.

Opierając analizę zakresu zjawisk wchodzących w skład kultury masowej na semiotycznym kryterium kultury, można stwierdzić, że należeć tu będą oprócz zachowań symbolicznych, realizacyjnych bądź instrumentalnych /jak np. informacja masowa i masowo popularyzowana wiedza/ również pewne rodzaje czynności należące do dziedziny kultury bezpośredniej realizacyjnej /np. sport, zabawa/^{2/}. Autorka^{3/} wyróżnia dwa zakresy pojęcia kultury masowej. Pierwszy, szeroki zakres obejmowałby m.in. szkolnictwo i oświatę, różne dziedziny sztuki interesujące szersze rzesze odbiorców, instytucje religijne, sport a także turystykę. Drugi, węższy zakres tego pojęcia, dotyczyłby głównie działalności ludzkiej związanej ze środkami masowego przekazu. Należy się więc zastanowić, w jakim stopniu stwierdzenia zarówno pozytywne, jak i negatywne na temat kultury masowej odnoszą się do turystyki a konkretnie, do jakich jej form.

1/ A.Kłoskowska: Kultura masowa /Krytyka i obrona/, W-wa 1964, s. 95.

2/ Op.cit. s.92.

3/ Op.cit. s.95.

Niezaprzeczalnym walorem kultury masowej jest dobrowolność jej odbioru, świadomość odbiorcy, że korzystanie i sposób obcowania z treściami przekazywanymi za jej pośrednictwem zależą zasadniczo od woli i zainteresowań odbiorcy. Możliwe jest również twórcze korzystanie z tej formy kultury przez współdziałanie z jej propozycjami, uzupełnianie i wzbogacanie ich w innych formach aktywności kulturalnej.

Równocześnie jednak trzeba zauważyć, że nieformalność w płaszczyźnie odbioru, dowolność wyboru różnorodnych treści przekazywanych przez środki masowego komunikowania prowadzi na ogół do rozszerzenia pewnych funkcji /np. informacji i rozrywki/ a zawężenia innych, a także do preferencji bardziej atrakcyjnych i łatwiejszych treści w porównaniu z bardziej skomplikowanymi. Kontakt z kulturą głównie czy wyłącznie za pośrednictwem środków masowego komunikowania pociąga za sobą pewne niebezpieczeństwo zubożenia treści, brak silniejszego stosunku emocjonalnego, bierny ich odbiór. Masowa kultura przy biernej percepcji może powodować przymusy moralne, estetyczno-obyczajowe, trywializować dążenia, prowadzić do banalnych standardów, a w konsekwencji do kształtowania postawy konsumpcyjnej jako życiowej.

Zdaniem wielu autorów, działanie samych środków pośredniego przekazu, z literaturą włącznie, nie wywiera zazwyczaj istotnego wpływu na podnoszenie poziomu kulturalnych aspiracji i praktyk, jeśli nie jest włączone w ramy stymulujących kontaktów bezpośrednich, czyli opartych na akceptowanych przez grupę systemach wartości. Rozważania powyższe dotyczą wprowadzie kultury masowej w węższym rozumieniu, jednak należałoby je wykorzystać w celu określenia miejsca turystyki w kulturze.

Niektóre formy turystyki o charakterze masowym mają minusy obciążające i inne rodzaje rekreacji masowej, które są typowe dla kultury masowej; minusy te wynikają z pragnienia jedynie odpoczynku i rozrywki - a więc charakterystyczna jest pogoń za przyjemnością, niechęć do wysiłku umysłowego, płytkość zainteresowań, bierny, powierzchowny kontakt z dobrami kultury i poznawaniem środowiskiem społecznym. Obok takich postaw nie sposób jednak nie zauważyć w ruchu turystycznym rzesz krajoznawców, wytrawnych turystów, społecznych opiekunów zabytków, strażników ochrony przyrody itp. W trakcie osobistych kontaktów turystów

rodzą się przyjaźnie i sympatie, które często dają początek nieformalnym grupom, skupiającym się wokół klubów regionalnych, kół PTTK i innych. Grupy te odgrywają dużą rolę w kształtowaniu postaw również wobec kultury, w przekazywaniu uznawanego systemu wartości, norm i ocen moralnych.

Prognozy rozwoju kultury wskazują na tendencje wzrostu znaczenia wpływu na uczestnictwo kulturalne tego typu grup, realizujących wspólne zainteresowania. Stwarzanie zatem warunków do powstawania grup zainteresowanych turystyczną działalnością należy traktować jako ważną formę realizacji szeroko pojętych celów turystyki.

Ze względu na złożoność omawianego zjawiska turystyki, jego wieloaspektowość zarówno w zakresie form uczestnictwa w ruchu turystycznym, jak i pod względem poznawanych w trakcie tego uczestnictwa treści, celowe będzie omówienie go na płaszczyźnie instytucjonalno-organizacyjnych ram kultury, wyróżnionych przez A. Kłoskowską^{4/}.

Układ I kultury polega na przekazywaniu i przejmowaniu treści kulturalnych w ramach nieformalnych bezpośrednich kontaktów prywatnej natury, jest to tzw. kultura ludowa.

Do układu II kultury zalicza się ogół instytucji kulturalnych przekazujących treści kulturalne w sposób formalnie określony, ale przy udziale pewnych bezpośrednich kontaktów pomiędzy twórcami, przekazicielami czy interpretatorami tych treści a ich odbiorcami. Odbiorcą jest społeczeństwo lokalne.

Układ III kultury - to omówiona już kultura masowa, czyli przekazywanie treści kultury za pośrednictwem środków masowego komunikowania.

W IV układzie kultury mieszczą się instytucje, których istotną cechą jest ogniskujące działanie w stosunku do ludności lokalnej.

Jednoznaczne zaklasyfikowanie turystyki do któregoś z wymienionych układów kultury jest sprawą dość trudną. Uczestnictwo w ruchu turystycznym, bowiem, mimo włączenia go w całości do kultury masowej, odbywa się również na płaszczyźnie kontaktów nieformalnych bezpośrednich, a więc w ramach I układu kultury. Tutaj też umieszcza A. Siciński^{5/} m.in. kulturę wypoczynku. W zakres tej kultury będą wchodziły w turystyce m.in. działania kul-

^{4/} A. Kłoskowska: Społeczne ramy kultury, W-wa 1967.

^{5/} A. Siciński: Dziś i jutro kultury polskiej, W-wa 1975, s. 195.

turalne o charakterze towarzyskim wraz z towarzyszącą im często wymianą informacji jako źródłem wiadomości, mogących stanowić jeden z motywów dokonywania wyborów kulturalnych.

Omawiane w niniejszej pracy związki turystyki z kulturą, polegające na kontakcie z dobrami kultury i gromadzącymi je oraz udostępniającymi instytucjami, w większości będą należeć do II układu kultury. Na tej samej płaszczyźnie można usytuować kontakty z przewodnikami, pilotami wycieczek itp., którzy stanowią ogniwo pośrednie, przejściowe między I i II układem kultury. Przewodnicy i piloci są wyrazicielami treści określonych w większości instytucjonalnie, jednakże, co jest bardzo korzystne dla turystyki, forma tych stosunków nawiązuje do form kontaktów personalnych prywatnej natury lub może nawet nimi być /rola tzw. animatorów/, a więc wyraża się małym stopniem sformalizowania i może wywierać znaczny wpływ na zachowania. Pełnią oni rolę nauczycieli i wychowawców głównie w formach turystyki zorganizowanej.

Działalność instytucji należących do IV układu kultury adresowana jest do społeczeństwa pozalokalnego, a zatem przyczynia się do aktywizacji turystycznej regionu lub miejscowości oraz do rozwoju form turystyki służącej kontaktom z tymi instytucjami.

Należy podkreślić, że turystyka nie ma zastępować innych form służących kontaktom z kulturą, ale ze względu na korzystne warunki może i powinna rozwijać zainteresowania kulturalne oraz ułatwiać realizację potrzeb kulturalnych na płaszczyźnie kontaktów międzyludzkich podporządkowanych wspólnocie zainteresowań.

Porównując turystykę do form kultury masowej, można zauważyć, że oprócz sfery przekazywania i przyjmowania w miarę jednolitych treści, a więc odbioru, najistotniejszą cechą odróżniającą turystykę od kultury masowej jest uczestnictwo. Pojęcia tego używam tu dla wyrażenia uczestnictwa czynnego, które integruje w sobie czynniki poznawcze, emocjonalne i działaniowe.

Skala tak pojętego uczestnictwa jest dość duża i może wyrażać się różnymi formami ekspresji w tym także ekspresji twórczej. Od postawy kreowania nowych wartości w stosunku do przedmiotów kultury i tworów natury, poprzez twórczość dla siebie /przykładem może być fotografowanie hobbistyczne czy artystyczne, zbieractwo, np. korzeni, amatorska twórczość plastyczna, notowanie wrażeń i przeżyć w postaci listów itp./ aż po twórczość dla innych, również o charakterze profesjonalnym. Przykładem takiej

potrzeby twórczej ekspresji może być powstanie gatunku piosenki turystycznej, zespołów popularyzujących treści związane z turystyką, klubów PTTK organizujących wieczory poezji, muzyki itd. Ważnymi aspektami tak pojętego uczestnictwa będzie innowacyjność i autentyzm, tworzenie i przeżywanie tworzonych wartości.

2. Rola turystyki w wychowaniu

Z powyższych spostrzeżeń wynika, że analiza skutków oddziaływania kultury masowej może odnosić się do takich form turystyki, których zasadniczą cechą jest bierna konsumpcja. Tymczasem turystyka ze względu na różnorodność i atrakcyjność form oraz łączenie elementów poznawczych z wypoczynkiem ma bardzo duże możliwości oddziaływania wychowawczego przez upowszechnianie rozmaitych rodzajów aktywności ludzkiej w przeciwieństwie do wzorców konsumpcyjnych oferowanych przez środki masowego komunikowania.

Możliwości wychowawczego oddziaływania turystyki dostrzega pedagogika społeczna, uznając system wczasów za jeden z systemów organizacyjno-programowych wychowywania dorosłych. Proces wychowania polegający na przekazywaniu właściwych danej kulturze sumy wzorów poznawczych, selekcyjnych i wartościujących realizuje się podczas całego życia człowieka. Dokonywany jest przez rodzinę, szkołę, zakład pracy i może w znacznej mierze mieć charakter przymusu. Stąd nie zawsze wpajane zespoły wartości, norm i wzorów są uwewnętrzniane a przyjmowanie ich może napotykać opór psychiczny jednostek. Natomiast w ramach czasu wolnego jednostka może dokonywać wyboru tych treści i wartości, które aprobuje i które służą zaspokojeniu jej potrzeb. Wytwarza się więc korzystna sytuacja dla kształtowania aktywnego uczestnictwa w kulturze dzięki oderwaniu się od obowiązków, dobrowolnemu udziałowi, możliwości dokonywania wyboru.

Nadto turystyka sprzyja zaspokajaniu potrzeb podstawowych człowieka takich, jak:
spośród potrzeb biogennych - potrzeby wypoczynku, aktywności, informacji, towarzystwa;
spośród socjogennych - potrzeby zabawy, znaczenia /kształtowania swej indywidualności, odrębności/, wytwarzania, poznawania, piękna, a także miłości /również miłości do kraju, narodu/.

Wymienione potrzeby kumulują się jako potrzeba szczęścia ^{6/}. Przez zaspokajanie potrzeb fizycznych i psychospołecznych turystyka oddziałuje na wszechstronny rozwój osobowości człowieka i kształtuje określone postawy wobec rzeczywistości.

Celem wychowania przez turystykę, podobnie jak i wychowania w ogóle, jest kształtowanie trwałych i korzystnych ze społecznego punktu widzenia postaw, sądów i przekonań. W turystyce jednak chodzi o ukształtowanie postaw aktywnych, twórczych, o wypracowanie postaw uczestnika świadomie działającego a nie biernego "ogłdacza" naśladowującego zachowania innych, często wręcz nieświadomie.

T. Chudoba ^{7/} uważa kształtowanie postawy "wytrawnego turysty" za naczelny cel działalności wychowawczej turystyki. Postawę tę określa następująco: "Wytrawny turysta - to osoba mająca ukształtowaną postawę kontemplacyjno-poznawczą, nastawienie rekreacyjno-rozrywkowe oraz niezbędny zasób wiedzy, umiejętności i sprawności dla skutecznego uprawiania turystyki, a także kulturalnego zachowania się w trakcie działalności turystycznej... ^{8/}. Autor omawia szczegółowo zadania i metody wychowawcze i organizacyjne, jakie winny zastosować instytucje i osoby związane z działalnością turystyczną, aby wychowanie przez turystykę stało się procesem prowadzonym systematycznie, etapami.

Wydaje się jednak, że autor w swej definicji pominął bardzo ważną cechę określającą aspekt działania, mianowicie: aktywność, dążenie do uprawiania turystyki. Stopień aktywności turystycznej mógłby być miernikiem przyswojenia tak definiowanej postawy, wyrażałby akceptację uprawianych form turystyki i poznawanych dzieł i jej treści.

Společnymi i wychowawczymi skutkami turystyki zajmował się również K. Przecławski w pracy pt. "Turystyka a. wychowanie" ^{9/}; autor przedstawił konsekwencje oddziaływania turystyki nie tylko w stosunku do turystów, ale także w odniesieniu do miejscowości, regionu czy kraju, z którego pochodzą turyści oraz do którego przybywają. Zwrócił uwagę na fakt niedostatecznego spełniania

6/ Por. W. Szewczuk: Psychologia, W-wa 1966, t. 2, s. 138 i następnie

7/ T. Chudoba: Wychowanie przez turystykę, "Problemy uzdrowiskowe", z. 3/63/, W-wa 1972.

8/ Op. cit. s. 80.

9/ K. Przecławski: Turystyka a. wychowanie, W-wa 1973.

celów wychowawczych turystyki i wykorzystywania jej możliwości, a nawet powstawania sytuacji, kiedy turystyka pełni antywychowawcze funkcje.

Wśród czynników decydujących o sile oddziaływania wychowawczego turystyki w stosunku do turystów można wyodrębnić z jednej strony czynniki subiektywne związane z osobowością turysty, jego rolą i pozycją społeczną oraz dotychczasowymi doświadczeniami turystycznymi, z drugiej zaś czynniki obiektywne takie, jak: wartości odwiedzanego środowiska, organizacja i warunki wyjazdu oraz osobowość wychowawcy /kierownika, organizatora, pilota, jako pełniącego funkcje wychowawcze w sensie kształtowania zachowań/.

Śród czynników determinujących efekty wychowawcze turystyki w niniejszej pracy zamierzam omówić wartości kulturowe środowiska i wskazać możliwości ich wykorzystania w zależności od uwarunkowań organizacyjnych.

3. Treści kulturowe wzbogacające działalność turystyczną

Turystyka ma bardzo dogodne warunki do przekazywania, poznawania różnorodnych treści kulturowych, które można by ująć w trzech zasadniczych grupach: treści intelektualne /poznawcze/, estetyczne i moralne.

Treści intelektualne, poznawane w trakcie uprawiania turystyki, dotyczą różnorodnych dziedzin działalności ludzkiej takich, jak:

- praca - przedmioty i obiekty przedstawiające rozwój rzemiosła, przemysłu i rozwój technik wytwarzania dóbr materialnych,
- myśl - dorobek myśli naukowej, etapy rozwoju edukacji narodowej, zabytki i obiekty współczesne zakładów naukowych a także sylwetki ludzi nauki, nauczycieli;
- walka - poznawanie miejsc związanych z historią walk o wyzwolenie narodowe i społeczne, walk o wolność naszą i waszą, walk klasy robotniczej, poznawanie określonych ideologii i przemian społeczno-politycznych;
- tradycje - poznawanie robku kultury poszczególnych regionów, poznawanie zwyczajów i obrzędów;
- twórczość - w dziedzinie sztuki: techniki i warsztaty artystów, powstawanie dzieła, treści intelektualne dzieła.

Na treści intelektualne składają się dzieła kultury dawnej i współczesnej, a przyswajanie polega na postrzeganiu, zdobywaniu wiedzy o nich, zapamiętywaniu oraz wyrobieniu określonego sądu.

Źródłami treści intelektualnych są więc przedmioty /rzeczy/ materialne, ich wygląd i funkcjonowanie, znaki i symbole /np. język/ oraz zjawiska /przejawy życia kulturalnego, organizacja i sposób życia innych ludzi, grup społecznych itd./. Przenośnikami tych treści kulturowych w turystyce są głównie, co jest bardzo ważne z psychologicznego i pedagogicznego punktu widzenia, kontakty osobiste z ludźmi bądź przedmiotami będącymi celem poznania. Środki masowego komunikowania /np. nagrania, filmy, prasa, fotografia, plakaty, książki/ jako formy przekazu treści kulturowych w turystyce odgrywają znacznie mniejszą rolę, stanowią jedynie dopełnienie lub zachętę do konfrontacji odebranej wiary z rzeczywistością.

Poznawanie treści kulturowych o charakterze intelektualnym wymaga pewnego wysiłku umysłowego i niejednokrotnie przygotowania, posiadania pewnego zasobu wiadomości na dany temat. Stąd też w formach turystyki masowej niejednokrotnie powoduje to powierzchowne, płytkie zainteresowanie tymi treściami lub ich nieuwzględnianie w trakcie uprawiania turystyki. Najwszechstronniej wykorzystywane są one w formach turystyki krajoznawczej. Znacznie silniej na turystów natomiast oddziałują treści estetyczne, ze względu na zawarty w nich ładunek emocjonalny i funkcje rekreacyjne.

Źródłem treści estetycznych zasadniczo są dzieła sztuki, ale również może nimi być przyroda a także przedmioty użytkowe bądź obiekty techniki. Treści estetyczne prowadzą do wytworzenia się stosunku do obiektów kultury z pozycji hierarchii wartości estetycznych, wywierają określone estetyczne wrażenia i budzą określone upodobania.

Zasadniczą funkcją treści estetycznych jest wywołanie przeżycia estetycznego i na tym właśnie opierają się możliwości wychowawczego oddziaływania sztuki. Kontemplacja dzieła sztuki polega na intymnym z nim kontakcie, podczas którego przedmiot sztuki zmusza nas do refleksji i skupienia, odrywa od spraw osobistych, za pośrednictwem formy ekspresyjnej ogarnia sferę uczuć, budzi sferę doznań bezinteresownych w postaci wzruszenia.

oderwanie myślowe i uczuciowe od codziennego życia sprzyja potrzebom rekreacji psychicznej. W trakcie uprawiania turystyki poznajemy coraz to nowe treści estetyczne, wzbogacamy się o nowe doświadczenia wewnętrzne, jakimi są przeżycia estetyczne i kształtujemy swoją wrażliwość estetyczną.

Zarówno treści intelektualne, jak i estetyczne w trakcie oddziaływania budzą nasz stosunek do nich z pozycji systemu wartości, co jest wykładnikiem zawartych w nich treści moralnych. Treści moralne są wyrazem przyjętego w danej kulturze systemu wartości w odniesieniu do narodu, ludzi, pracy i do człowieka jako samego siebie.

Poznanie dzięki turystyce tradycji walk narodowych i społecznych, kraju ojczystego, kształtuje pojęcia i sądy związane z wartościami narodowymi: naród - państwo - ideologia /np. walki klasy robotniczej/ - język - tradycja.

Treści moralne odnoszące się do ludzi zawierają ocenę wzorów postaw i zachowań innych ludzi, wzory obyczajowe małych grup społecznych, wartości regulujące stosunki międzyludzkie i hierarchię tych wartości. Turystyka sprzyja kształtowaniu się postaw altruistycznych: zyczliwości, przyjaźni, sympatii a także humanitaryzmu i internacjonalizmu. Wartością wychowawczą turystyki jest wyrabianie wspólnego szacunku, podziwu i uznania dla tych postępowych tradycji i dóbr, jakie naród polski wypracował w swej historii. Ukształtowanie takich przekonań jest również warunkiem spójności grupy, jej integracji.

Zetknięcie się ze zjawiskami ujemnymi /np. zachowaniami niezgodnymi z obowiązującymi w społeczeństwie normami/ stwarza możliwość wyrobienia w grupie turystycznej stosunku racjonalnego i zaangażowanego po stronie postępu, wytwarza przyzwyczajenie do rzeczowej analizy zjawisk społecznych.

Treści moralne zawarte w przedmiotach, dziełach rąk ludzkich kształtują stosunek do pracy i jej wytworów, wpływają na ich postrzeganie i wyrabiają pojęcia o znaczeniu pracy.

Turystyka wyzwala i ujawnia treści moralne związane ze stosunkiem człowieka do samego siebie. Umożliwia bowiem wymianę poglądów z otoczeniem, kształtowanie własnego systemu wartości, konfrontacje związane z potrzebą znaczenia, czyli ze stwierdzeniem własnej indywidualności i odrębności oraz ze sprawdzeniem swych możliwości w porównaniu z innymi ludźmi i przyrodą.

Omówione powyżej treści kulturowe intelektualne, estetyczne i moralne splatają się ze sobą i wspólnie wpływają na kształtowanie się i pogłębianie określonych postaw, które uruchamiają i ukierunkowują postępowanie jednostki.

Poznanie i upowszechnianie wymienionych treści polegać powinno na określeniu nie tylko ich natury, czyli przynależności do konkretnej kategorii realnych przedmiotów czy zjawisk, ale przede wszystkim na ukazywaniu funkcjonowania tych treści w całokształcie kultury społeczeństwa, na nabywaniu przez nie wartości "znaku", symboli.

Odkrywanie tego "znaczenia", sensu, jaki te przedmioty mają lub miały w różnych momentach rozwoju historycznego, pokazywanie warunków, w jakich powstały i jak zmieniał się ich "znaczenie", ich rola w rozwoju społeczeństwa - prowadzi do uświadomienia ich znaczenia ogólnego, jakie mają dla nas. Ta ogólna ocena "znaczenia", zrozumienie symbolu, jest bardzo bliska moralnej ocenie wartości danego zjawiska bądź przedmiotu. Nadanie ostatecznego "znaczenia" dobru kultury tworzy dopiero wartość dla turysty; wartość ta uwewnętrzniona dynamizuje osobowość, dzięki czemu może decydować o postawach i ich powtarzalności.

Treści kulturowe intelektualne czy estetyczne są wplecione w symbolikę o szerszym lub węższym zasięgu, są jednoznaczne lub wielowarstwowe. Przekazywanie tej symboliki, odsłanianie jej warstw znaczeniowych właśnie przez turystykę ma funkcję integrującą osobowość, polegającą na interioryzacji odkrywanych warstw znaczeniowych i wyrażanych przez nie wartości odnoszących się do poznawanych egzemplarzy oraz akceptacji formy turystyki, dzięki której owo poznanie się odbywa.

Dlatego tak ważną sprawą jest właściwy dobór programu dla różnych form turystyki i typów turystów^{10/} oraz wypracowanie takich modeli organizacyjnych, które pozwolą oddziaływać integrująco na osobowość turystów. W przeciwnym bowiem razie przekazywane treści kulturowe są pozbawione oparcia w postaci warunków sprzyjających ich interioryzacji, a uprawiana forma turystyki nie jest akceptowana jako środek prowadzący do ich poznania.

10/ Patrz tabela 2.

O znaczeniu turystyki dla rozwoju kultury może świadczyć m. in. fakt, że z tego właśnie punktu widzenia Konferencja Ogólna ONZ podczas XIII sesji rozpatrywała problem ochrony i restauracji dóbr kulturalnych^{11/}. Określono tam turystykę dla poznania zabytków jako "pielgrzymkę do źródeł kultury". Stwierdzono, że zwłaszcza w obecnej dobie industrializacji i techniki zabytki służą zachowaniu i wzmocnieniu wartości humanistycznych. Tak więc udostępnianie zabytków dla turystyki będzie sprzyjać m.in. podtrzymaniu tradycji regionalnych, będzie stymulować rozwój folkloru i rzemiosła ludowego oraz atrakcji, które stanowią bogactwo turystyczne. Można by przytaczać wiele tego typu poglądów na temat znaczenia turystyki w życiu społeczno-gospodarczym krajów i w rozwoju kultury. Wiadomo jednak, że obok skutków pozytywnych, jak aktywizacja regionów pod względem gospodarczym, rozwoju kultury, oświaty itp. mogą wystąpić zjawiska negatywne, wzrost prostytucji, alkoholizmu, itp. Obszerniej te zagadnienia ujmuje K. Przeciławski^{12/}.

Nie każda forma turystyki w jednakowym stopniu jest nasycona treściami kulturowymi. Różny jest także stopień przyswajania ich przez poszczególnych uczestników, co jest związane, o czym już mówiliśmy, z czynnikami subiektywnymi i na te organizatorzy turystyki mogą mieć zaledwie pośredni wpływ /np. przez odpowiednią informację, reklamę i umożliwienie dokonania wyboru formy, czasu i miejsca turystyki/. Następne czynniki decydujące o nasyceniu turystyki treściami kulturowymi są związane z wartościami odwiedzanego środowiska, organizacją i formą wyjazdu oraz osobą wychowawcy, a więc zależą bezpośrednio od organizatorów turystyki. Zagadnienia te wymagają szczegółowych analiz i badań naukowych ze względu na możliwości wykorzystania ich wyników w działalności praktycznej.

Przomiany kulturowe, zachodzące w wyniku zwiększającej się i prognozowanej ilości czasu wolnego, są przedmiotem zainteresowania ze strony polityki kulturalnej oraz prognoz rozwoju kultury. Rola, jaką w tym zakresie powinna odegrać turystyka, nie

11/ Ochrona zabytków i innych dóbr kulturalnych a rozwój turystyki, "Ruch Turystyczny" nr 3/1967.

12/ K. Przeciławski: Turystyka a wychowanie, W-wa 1973.

jest jeszcze dokładnie sprecyzowana, zwłaszcza jeśli chodzi o zagadnienia dotyczące wyborów wartości kulturowych, służących tworzeniu modelu osobowości socjalistycznej i metod upowszechniania tych wartości w trakcie działalności turystycznej. Wynika to między innymi z zaliczenia turystyki przez badaczy kultury do kategorii kultury masowej, co sprowadza jej znaczenie do środka upowszechniania dóbr kultury pojmowanego w sposób dość banalny i konsumpcyjny.

Model turystyki okresu powojennego wytworzył i upowszechnił formy turystyki zorganizowanej, a więc liczne wycieczki i akcje masowe poznawania i udostępniania wszystkim wszystkiego. Celem w tym okresie była przede wszystkim integracja narodu polskiego i wprowadzenie zasady egalitaryzmu w dziedzinie dostępności dóbr kultury. Stagnacja tego modelu w sensie trendów jest niekorzystna. Nie podjęto bowiem wyraźnych działań zmierzających do zapewnienia warunków należytego odbioru dóbr kultury, działań mogących zmienić konsumenta w uczestnika.

Wydaje się, że na stosunku turystyki do zagadnień kultury /w zakresie prac naukowo-badawczych/ zaciążyły efekty ekonomiczne turystyki i ich znaczenie dla gospodarki kraju. Doceniając gospodarczą rolę turystyki, nie możemy jednak pomijać jej funkcji społecznych, których znaczenie będzie rosło.

„Z badań zagranicznych wynika, że warunki niedostateczne dla upowszechniania atrakcyjnego wypoczynku /przede wszystkim niepełne przygotowanie infrastruktury/ mogą stać się źródłem wzrostu zjawisk z zakresu patologii społecznej po skróceniu czasu pracy.

Nie może więc trwać zbyt długo etap następujący po reformie czasu pracy, gdy zazwyczaj większość czasu wolnego zostaje zagospodarowana w miarę indywidualnych potrzeb, natomiast brak jest jeszcze atrakcyjnych propozycji instytucji kultury, oświaty, sportu, turystyki i rekreacji.

Etapem kolejnym powinno być kształtowanie kultury wypoczynku, przeobrażenie czasu wolnego w nową treść w oparciu o niezbędną infrastrukturę”^{13/}

13/ A. Siciński: Dziś i jutro kultury polskiej. W-wa 1975, s. 83.

Wydaje się więc konieczne szczegółowe opracowanie i wyodrębnienie elementów kulturowych w postaci konkretnych rzeczy, zjawisk i znaków odgrywających istotną rolę w kształtowaniu aktywnego uczestnictwa w kulturze przez turystykę oraz podjęcie badań wyjaśniających wzajemne zależności między tymi dobrami a czynnikami determinującymi określone modele postaw turystów. Dalejszym etapem powinny być szczegółowe badania zarówno teoretyczne jak i empiryczne dotyczące określenia warunków, w jakich będzie można realizować korzystny układ relacji elementów kultury i turystyki.

Rozdział II

ELEMENTY KULTURY W TURYSTYCE

1. Elementy kultury i ich miejsce w różnych formach turystyki

Zjawiska i dobra kultury poznawane w trakcie uprawiania turystyki nie doczekały się dotychczas szczegółowych badań czy analiz teoretycznych w literaturze z punktu widzenia turystyki. Pomijam tutaj materiały informacyjne i przewodniki, które odnoszą się do konkretnych egzemplarzy dóbr kultury, a przekazywane informacje mają w większości charakter encyklopedyczny. Zakres treści kultury mieszczący się w pojęciu walorów krajoznawczych stanowi przedmiot zainteresowań turystyki głównie o charakterze krajoznawczym. Dlatego sporo miejsca poświęca tym zagadnieniom literatura o charakterze publicystycznym związana z krajoznawstwem, z tym że uwaga jest skierowana głównie na realizację szeroko pojętego celu wychowawczego bądź poznawczego przez kontakt z dobrami kultury oraz służy zaangażowaniu w sprawy ochrony dóbr kultury i ich rewaloryzacji^{1/}.

Nie można jednak utożsamiać krajoznawstwa z turystyką, krajoznawstwo bowiem to coś więcej, to "ruch społeczny dążący do zbierania i popularyzowania wszelkich wiadomości/geograficznych, historycznych, etnograficznych/ o kraju lub regionie, m.in. przez urządzanie wycieczek. Krajoznawstwo zbliża się do turystyki o wybitnie poznawczo-dydaktycznym charakterze, jednak wykracza poza jej ramy"^{2/}.

1/ Materiały zamieszczone w rocznikach "Ziemia", zwłaszcza poświęcony tym zagadnieniom rocznik 1970, Zeszyt Specjalny. "Materiały z Ogólnopolskiej Narady Krajoznawczej" Gdańsk-Gdynia 17-18.V.1970

2/ Wielka Encyklopedia Powszechna.

Wycieczki krajoznawcze są jedną z form ruchu turystycznego, a ich celem jest poznanie najwartościowszych w skali kraju zabytków architektury, miejsc pamięci, zbiorów, dzieł sztuki, obiektów współczesnej techniki. Z punktu widzenia zaś krajoznawstwa ten rodzaj turystyki jest zarazem formą popularyzowania wiedzy o kraju czy regionie a także środkiem rozbudzania i utrwalania tych zainteresowań i wciągania w działalność krajoznawczą. Dlatego też krajoznawstwo żywo jest zainteresowane rozwojem turystyki, traktując ją jako formę upowszechniania swych idei poznawczych i wychowawczych.

Mówiąc jednak o związkach kultury z turystyką trudno ulec, mogącej płynąć z powyższego ujęcia, sugestii, że tylko turystyka krajoznawcza ma możliwości zainteresowania turystów dobrami kultury, wciągnięcia ich w aktywne uczestnictwo w kulturze. Wprawdzie związki między turystyką a krajoznawstwem są bardzo silne, wynikają bowiem z samej genezy turystyki polskiej i niewątpliwie formy turystyki krajoznawczej przede wszystkim znajdują oparcie w istnieniu dóbr kultury, jednak nie sposób ograniczyć zakresu współdziałania turystyki z kulturą do zagadnień krajoznawczych. Takie formy turystyki jak turystyka wypoczynkowa, kwalifikowana, wędrownicza nie są obojętne dla kształtowania pozytywnych wzorców kontaktu z dobrami kultury, choć poznawane elementy niekoniecznie nie muszą się mieścić w pojęciu walorów krajoznawczych.

Trudno byłoby wyobrazić sobie formy turystyki, których nie wzbogacałby kontakt z przedmiotami i zjawiskami należącymi do świata kultury. Mogą to być wypadki skrajne, zaliczane w niniejszym opracowaniu do turystyki kulturowo obojętnej, zależne od indywidualnych postaw turystów, ale nie decydują one o obrazie całości. Zróżnicowany jest natomiast stopień wykorzystania dóbr kultury przez poszczególne formy turystyki.

Nasuwa się zatem pytanie: dlaczego pewne formy turystyki są związane z określonymi dobrami kultury; czy wynika to z utrwalonych, a może skostniałych ram organizacyjnych i programowych turystyki, czy też z postaw wobec kultury ludzi, wybierających takie a nie inne formy turystyki? Sądzę, że odpowiedź na to pytanie mogłaby dać analiza struktury kontaktów z dobrami kultury w zależności od takich czynników, jak:

- motywy i cel turystów uprawiających daną formę turystyki,
- cechy osobowościowe turystów,
- czynniki obiektywne, np. dostępność określonych dóbr kultury w terenie penetracji turystycznej lub ograniczenia wynikające z ram organizacyjnych danej formy turystyki.

Funkcje społeczne turystyki w zakresie upowszechniania kultury i realizacji zadań wychowawczych nie mogą ograniczać się wyłącznie czy głównie do form turystyki krajoznawczej. Można ją traktować jako drugi, wyższy stopień "wtajemniczenia", ale przygotowanie do niej powinno prowadzić przez wychowanie do uczestnictwa kulturalnego w masowym ruchu turystycznym, zwłaszcza w takich jego formach jak wyjazdy weekendowe, wczasy zorganizowane, pobyty letniskowe indywidualne itp.

Przełamanie panujących wzorców wypoczynku wczasowego, wzorców o charakterze bierno-konsumpcyjnym i towarzysko-rozrywkowym wymaga zainteresowania organizatorów turystyki i działaczy kultury sprawą upowszechniania dóbr kultury w miejscowościach i na obszarach pełniących głównie funkcje rekreacyjne. Realizacja tego zadania wymaga, jak się wydaje, podjęcia działań konkretnych w zakresie:

- zdobycia informacji o potrzebach, zainteresowaniach i celach turystów przebywających na danym terenie,
- wytypowania dóbr kultury i przygotowania ich do upowszechniania prezentowanych wartości oraz opracowania reklamy i informacji wyraźnie adresowanej do wyodrębnionych pod względem typologicznym grup turystów,
- zorganizowanego współdziałania instytucji kultury i turystyki w celu zwiększenia atrakcyjności obiektów, stworzenia możliwości czynnego, twórczego kontaktu z tymi dobrami i zastosowania innych dodatkowych bodźców pomagających w sterowaniu ruchem turystycznym.

2. Tematyka dóbr kultury w literaturze dotyczącej turystyki

Literatura naukowa traktująca o turystyce, jeśli wprowadza tematykę dóbr kultury, czyni to na podstawie przewodników bądź materiałów zawierających klasyfikację poziomu wartości niektórych dóbr /np. zabytków architektury/ wykonaną z punktu widzenia innych dziedzin. Brak jest natomiast opracowań próbujących podjąć teoretyczną analizę zjawisk i dóbr kultury będących przedmiotem zainteresowań turystycznych, próbujących odpowiedzieć na

szereg pytań, które nasuwają się w związku z tymi zagadnieniami, np.:

- Jakie są kryteria ocen walorów czy dóbr kultury w punktu widzenia turystyki ?
- Czy istnieją funkcjonalne związki pomiędzy określonymi dobrami /czy ich zespołami/ a formami ruchu turystycznego bądź czynnikami organizacyjnymi określającymi te formy ?
- Które z dóbr kultury ze względu na swe wartości i atrakcyjność mogą dopomóc w realizacji założonych celów wychowawczych poszczególnych form turystyki ?

Należałoby się zastanowić, czy pozostawienie tych problemów na uboczu badań odnoszących się do turystyki nie odbija się w sposób niekorzystny na ruchu turystycznym, gdy masowość nie idzie w parze z celowością i odpowiednimi programami.

Ostatnio w niektórych pracach dotyczących zagadnień zagospodarowania przestrzennego przeprowadzono bardziej wnikliwe analizy dotyczące przestrzennych powiązań walorów krajoznawczych z ruchem turystycznym^{3/}.

Przeprowadzona w Planie Zagospodarowania Turystycznego^{4/} synteza przestrzenna stała się podstawą do wyznaczenia obiektów, miejscowości i obszarów atrakcyjnych dla turystyki krajoznawczej z tym, że uwzględniono "w zasadzie walory krajoznawcze o znaczeniu międzynarodowym i ogólnokrajowym. Ocena walorów krajoznawczych opierała się na ich wartości dydaktycznej, znaczeniu artystycznym, historycznym, naukowym i wychowawczym z uwzględnieniem momentu wizualnego, jaki przedstawiają te obiekty w otaczającym je środowisku"^{5/}. Spośród walorów krajoznawczych wyodrębniono:

3/ Plan Przestrzennego Zagospodarowania Turystycznego Polski do r.1990, Instytut Turystyki: Zakład Przestrzennego Zagospodarowania Polski, Warszawa 1973.

M.Drzewiecki: Turystyczne zagospodarowanie przestrzenne Chełma jako ośrodka krajoznawczego, Warszawa 1973. Instytut Turystyki.

R.Przybyszewska-Gudelis, S.Iwicki: Turystyczne zagospodarowanie przestrzenne Torunia jako wielkiego centrum krajoznawczego, Warszawa 1973, Instytut Turystyki.

4/ Plan Przestrzennego ... op.cit. s.20.

5/ Op.cit. s.20.

- walory krajoznawcze środowiska przyrodniczego,
- walory krajoznawcze dóbr kultury,
- walory krajoznawcze historii najnowszej,
- walory krajoznawcze współczesnej działalności człowieka.

Do walorów środowiska przyrodniczego zaliczono osobliwości przyrody oraz wybitne zespoły krajoznawcze.

Na grupę walorów krajoznawczych dóbr kultury składają się zabytki archeologiczne, zabytki architektury, budownictwa i techniki, muzea i najciekawsze kolekcje, sztuka ludowa i folklor, miejsca ważnych wydarzeń historycznych od czasów najdawniejszych do końca XIX w.

Walory krajoznawcze historii najnowszej obejmują zasadniczo okres walk narodu polskiego w latach 1918-21 i 1939-45 a tema - tycznie:

- 1/ miejsca walk o niepodległość, powstania wielkopolskie, śląskie, kampanię wrześniową, walkę z okupantem 1939-45, wyzwolenie kraju przez Ludowe Wojsko Polskie i Armię Czerwoną,
- 2/ miejsca martyrologii narodu polskiego w latach 1939-1945.

Przy typowaniu walorów krajoznawczych osiągnięć współczesnych przede wszystkim zwraca się uwagę na odbudowane i rozbudowane miasta oraz:

- główne centra współczesnej działalności człowieka,
- ośrodki współczesnych osiągnięć gospodarczych i kulturalno-społecznych,
- obszary charakterystyczne dla osiągnięć współczesnej działalności człowieka.

Podobny podział walorów proponował już wcześniej O. Rogalew - ski^{6/}, wyodrębnił jednak jako samodzielną grupę - walory tradycyjnej kultury ludowej i zaliczył ją do najcenniejszych walorów turystycznych. Do grupy walorów obejmujących współczesne osiągnięcia człowieka oprócz obiektów zaliczył także przejawy życia kulturalnego np. teatry, festiwale, cechy wielkich miast, a również targi i wystawy.

6/ O. Rogalewski: Zagadnienia turystyczne, Wrocław 1967.

Podziały powyższe tworzone były na potrzeby prac dotyczących turystycznego zagospodarowania przestrzennego Polski, stąd też z konieczności uwzględniają walory krajoznawcze o znaczeniu międzynarodowym i ogólnokrajowym, walory, których obszary koncentracji stanowią lub będą stanowić cele intensywnego ruchu krajoznawczego. Przy tak syntetycznym ujęciu jest to podejście słuszne.

Nieco inną klasyfikację walorów turystycznych przedstawiła w swej pracy M. Baranowska-Janota^{7/}, dzieląc je na walory:

- /1/ potrzebne dla rekreacji,
- /2/ wzbogacające wiedzę turysty o kraju,
- /3/ ułatwiające pobyt na terenach atrakcyjnych turystycznie,
- /4/ pozwalające na uprawianie turystyki specjalistycznej.

Według takiego podziału autorka opracowała katalog walorów turystycznych, w którym elementy zaliczane przeze mnie do dóbr kultury znalazły się zasadniczo w klasie walorów wzbogacających i częściowo ułatwiających pobyt /parki, domy kultury, biblioteki, kina, estrady, muszle koncertowe itp./.

Dla porównania koncepcji przedstawionej w niniejszej pracy z poglądami przyjętymi w literaturze związanej z przedmiotem warto przytoczyć wyodrębnioną przez M. Baud-Bovy grupę walorów turystycznych "ludzkich"^{8/}.

Klasyfikacja /niestety w wersji prawdopodobnie znacznie skróconej/ przedstawia się następująco:

"300 Walory turystyczne "ludzkie"

310 Poczucie gościnności

320 Tradycje

321 Tradycje religijne /obchody świąt, pielgrzymki/

322 Stroje i święta ludowe

323 Rzemiosło

324 Kuchnia i napoje

itd.

7/ M. Baranowska-Janota: Wartości graniczne klas walorów turystycznych dla różnych form ruchu turystycznego, Instytut Turystyki. Pracownia w Krakowie, Kraków 1974, s.3-4.

8/ M. Baud-Bovy: Definicje zagospodarowania turystycznego, "Ruch Turystyczny" /2/20/ 1966, s.25-26.

330 Działalność ludzka

331 Rzemiosło

323 Przemysł /wielkie kompleksy przemysłowe, porty/

333 Targi i wystawy

itd."^{9/}

Dla sprecyzowania zakresu elementów kultury określających styl uczestnictwa kulturalnego w turystyce warto się powołać na pracę A.Tyszki^{10/}. Omawiając udział w kulturze przez instytucje formalne, autor zalicza do instytucji kulturalnych także placówki rekreacyjno-sportowe /stowarzyszenia i kluby dysponujące salami gimnastycznymi, lodowiskami, basenami pływackimi, kortami itp./, lokale gastronomiczno-rozrywkowe /restauracje, dansingi, kawiarnie, budki z piwem/, niektóre placówki handlowe i usługowe /sklepy i stragany z zabawkami, pamiątkami, artykułami użytku "kulturalnego", dewocjonaliami, zakłady fotograficzne itp./, gdyż określają one m.in. styl i specyfikę życia kulturalnego danej społeczności^{11/}.

3. Zakres i podział elementów kultury

Przytoczone powyżej przesłanki skłoniły mnie do zajęcia stanowiska wynikającego z założenia, że w trakcie działalności turystycznej następuje przewartościowanie elementów kultury. Może ono polegać na kreowaniu nowych wartości w związku ze zmianą środowiska, stylu życia i wyzwoleniem się od spraw dnia codziennego, może dotyczyć przesunięć w systemie wartości odnoszącym się do ogólnie przyjętego zakresu dóbr kultury, może wynikać z traktowania turystyki jako terenu kompensacji roli społecznej związanej ze statusem społeczno-zawodowym jednostki lub też z innych przesłanek trudnych do sprecyzowania.

9/ Op.cit. s.25-26

10/ A.Tyszka: Uczestnictwo w kulturze. O różnorodności stylów życia, W-wa 1971, PWN.

11/ Op.cit. s.250.

Zgodnie z tym przeświadczeniem, jak również z zasadą współczynnika humanistycznego^{12/} przyjętego jako dyrektywa metodologiczna w niniejszej pracy, interpretacja zjawisk i dóbr kultury będzie uwzględniać sposób, w jaki przedstawiają się one w ludzkiej świadomości, w tym wypadku w świadomości turystów.

Na podstawie wzmiankowanych wyżej opracowań związanych z walorami krajoznawczymi uzupełniam bądź wyodrębniam spośród większych grup te elementy kultury, które nie są na ogół dostrzegane bądź rozpatrywane od strony ich wartości kulturowych w działalności turystycznej, a które moim zdaniem odgrywają znaczną rolę, będąc często wskaźnikami stylu uczestnictwa w kulturze dokonującego się przez turystykę.

Większość z nich należy do dóbr kultury mających charakter znaków właściwych^{13/}, a więc mieszczących się w wąskim pojęciu kultury^{14/}, ale będą i takie, którym przydane zostało znaczenie, które obok podstawowej funkcji użytkowej są nośnikami pewnych treści kultury, a używanie ich nie musi wynikać z konieczności zaspokojenia potrzeb podstawowych.

Pewne zjawiska bądź przedmioty łączące się np. z postępowaniem technicznym, nowoczesnością lub higieną i estetyką służące za zaspokajanie potrzeb podstawowych, czyli mające charakter użyteczny, mogą w warunkach działalności turystycznej funkcjonować w świadomości ludzkiej jako np. wykładniki społecznego prestiżu czy przynależności do określonej grupy społecznej. W tych warunkach wartość kulturową mogą nabywać pewne elementy składające się na zagospodarowanie turystyczne, np. elementy podkreślające charakterystykę regionu tzw. ład przestrzenny, wkomponowanie obiektów w krajobraz, estetykę otoczenia obiektów; wystrój wnętrz np. "ni jaki", nowoczesny, nawiązujący do tradycji kulturowej regionu; wyposażenie obiektów turystycznych w urządzenia kulturalne, np. gry, pracownie, urządzenia o charakterze rekreacyjnym i sportowym.

12/ F. Znaniecki: Wstęp do socjologii, Poznań 1928 s. por. rozdział I niniejszej pracy.

13/ Por. A. Kłoskowska: Semiotyczne kryterium kultury, "Studia Socjologiczne" nr 1 1968.

14/ Por. rozdział I niniejszej pracy.

Ocena tej grupy elementów kultury w kategoriach pozytywnych bądź negatywnych będzie wyrażać nie tylko zaspokojenie bądź niezaspokojenie potrzeb kulturowych turystów, ale też może mieć swoje konsekwencje w postaci zachowań i postaw, ułatwiając lub utrudniając interioryzację poznawanych w czasie wyjazdu treści.

Opiera się to na przeświadczeniu, że "bezład" /zarówno funkcjonalny jak i estetyczny/ wpływa frustrująco i "upoważnia" do anarchii zachowań, odwrotnie zaś ład temperuje obyczaje, choć oczywiście otoczenie człowieka nie jest automatem do produkowania efektów psychospołecznych, a ludzkie zachowania zależą od wielu innych jeszcze czynników"^{15/}.

Spośród dóbr kultury wydzieliłam również zjawiska życia będące wykładnikiem typu i poziomu kultury współczesnej. Już sama nazwa, hasło tej grupy, stanowi zarazem określenie przyjętego punktu widzenia i wyjaśnienie przyczyn, dla których np. pracę, zwyczaje czy też kuchnię współczesnych grup społecznych zaliczono tu do dóbr kultury. Podczas obcowania z innymi grupami społecznymi turyści poznają nowe systemy wartości, konfrontują je z własną hierarchią wartości i dokonują w niej przesunięć, oceniając poznawane zjawiska życia współczesnego nie tylko od strony czysto utylitarnej.

Te właśnie obserwacje, kontakty personalne, choć nie powinny być przeceniane i przesłaniać wartości zinstytucjonalizowanych dóbr kultury, jednak wzbogacają wiedzę na temat wzorców i norm kultury innych środowisk, stają się często źródłem określonych postaw człowieka, wzorcem zachowań kulturowych przenoszonych niekiedy na teren społeczności, z której pochodzi turysta.

Sfera wartości, tworzących się samorodnie w obrębie społeczności lokalnych na podstawie ich kulturalnych tradycji oraz przekazywanie tego dziedzictwa w sposób tradycyjny w świadomości ludzkiej formuje podłoże, na którym dopiero nawarstwiają się instytucjonalnie i masowo przekazywane i percypowane treści.

Następną grupą określoną w kategoriach wartości kultury a więc jako dobro kultury jest przyroda. Może bardziej prawidłowe byłoby określenie przyrody jako korelatu kultury, tak jak to uważa A. Kłoskowska^{16/}, jednak, aby nie wprowadzać zbytniego cha-

^{15/} M. Czerwiński: Życie po miejsku, W-wa 1974, s. 153.

^{16/} A. Kłoskowska: Kultura masowa, Krytyka i obrona, s. 39.

osu terminologicznego, pozostaje przy terminie pierwotnym. Tym bardziej, że z punktu widzenia turystyki przyroda jest wartością samą w sobie, a można się spodziewać, że jej miejsce w hierarchii wartości kulturowych będzie przewyższać niektóre tradycyjne dobra kultury.

Środowisko przyrody zwłaszcza przez ostatnie stulecie stanowiło dla człowieka zbiornicę niewyczerpalnych zdawałoby się zasobów naturalnych, które przetwarzane poprawiały egzystencję społeczeństw. Ten sposób traktowania przyrody ukształtował postawy eksploatorskie. Inną postawę reprezentowali pisarze i poeci, malarze i muzycy, a więc artyści, dla których świat przyrody był źródłem doznań emocjonalnych; oceniano jego wartość w kategoriach estetyki. Była też przyroda traktowana jako wyraz przyjętych wzorów kulturowych /np. założenia ogrodów pałacowych/.

Zmiana w sposobie traktowania przyrody następowała w ślad za rozwojem techniki i cywilizacji. Koniecznością stało się objęcie świata przyrody ochroną prawną. Najpierw dotyczyła ona wybranych gatunków fauny i flory, potem niewielkich przestrzeni - rezerwatów, parków narodowych i krajobrazowych, aż po najnowsze kompleksowe programy ochrony środowiska naturalnego człowieka. Przyroda stała się więc dobrem kultury, a objęcie ochroną wielu jej form staje się dziś świadectwem poziomu kultury współczesnej społeczeństwa.

Dążenie do odpoczynku na łonie przyrody nie skażonej i niezatrutej, ucieczka od napięć i stresów, które niesie ze sobą cywilizacja, poszukiwanie bliskiego kontaktu z naturą są jednym z najczęstszych motywów wyjazdów turystycznych. Przyroda ceniona jest więc w turystyce głównie za swoje wartości regeneracji sił i rekreacji psychicznej. Czy tylko ?

Może być również traktowana użytkowo /np. zbieractwo grzybów, jagód/, ale obok tego zbieractwo korzeni, roślin do zielników jest wyrazem zainteresowań naukowych czy potrzeb własnej twórczości. Dzieła i zjawiska przyrody mogą być obiektem zainteresowań estetycznych /np. fotografowanie, malarstwo/, mogą dostarczać wrażeń i emocji zwłaszcza w momentach, gdy człowiek w zmaganiach z siłami przyrody pokonuje własną słabość, przywraca wiarę w wielkość człowieka, jego sprawność i odwagę.

Jednocześnie oprócz takich sposobów pojmowania przyrody w czasie uprawiania turystyki wiele tworów natury może być pojmowanych odmiennie ze względu na szczególne wartości, którymi motywują swój związek z człowiekiem, przypominają dawność tego związku przez zawartą w nich symbolikę i uprzytamniają zarazem jego trwałość i aktualność w dobie współczesnej. Myślę tu o takich tworach przyrody, które w świadomości określonych grup ludzkich są nie jednym z wielu egzemplarzy podobnych tworów, ale tym jedynym i niepowtarzalnym, obciążonym historią, którą przypisali doń ludzie z nim związani. Może to być dąb Bartek, lipy Czarnoleskie, dąb Paloczayów, Góra Św. Anny, Zamarła Turnia, Łomnica itp. Poznanie ich dostarcza nie tylko określonych przeżyć estetycznych, ale pozwala na wprowadzenie do naszej świadomości związanych z nimi treści symbolicznych, jakie miały lub mają, a co za tym idzie, pozwala określić nasz stosunek do tworów przyrody w kategoriach wartości kulturowych.

Nieco inaczej mogą być odbierane twory przyrody ukształtowanej czy przeobrażonej ręką człowieka. Są to np. parki, dawne założenia ogrodów pałacowych, ogrody botaniczne, zoologiczne, zbiory w muzeach przyrodniczych. Stanowią świadectwo poziomu kultury epoki, w której powstały a także naszej współczesności, która kontynuuje opiekę nad nimi. Środowisko naturalne, krajobraz ojczyzny oraz sposób jego zabudowy, zagospodarowanie, stanowi element tradycji i świadectwo ciągłości narodowej, czynnik kształtowania wrażliwości estetycznej a tym samym jedną z najdonioślejszych wartości kulturowych.

Nawet jednak najbardziej powszechne traktowanie przyrody, jako środowiska, które przynosi odprężenie i przywraca siły fizyczne, nie musi kończyć się biernym lenistwem. Kontakt z przyrodą może przyczynić się do rozwoju różnorodnych zainteresowań, do pogłębiania naszych doznań emocjonalnych, może rozwijać zmysł obserwacji, ujawnić twórczy stosunek do rzeczywistości, prowadząc przez odkrywanie przyrody do poznania samego siebie.

Udziałem każdego z nas może być twórczy odbiór przyrody polegający na nadawaniu jej twórcom znaczenia związanego z zaspokojeniem potrzeb intelektualnych lub estetycznych, czyli na kreowaniu wartości przyrody w aspekcie kulturowym.

W odróżnieniu od zabytków historycznych znaczenie przyrody jako wartości kulturalnej nie jest jeszcze należycie zrozumiane

przez szerokie rzesze turystów. Wynikają stąd liczne niekorzystne zjawiska, zwłaszcza w turystyce masowej np.: dewastacja czy zaśmiecania. Na zniszczenie pod wpływem ruchu turystycznego szczególnie narażone są obiekty przyrody znajdujące się na terenach o ograniczonej chłonności, lecz nadmiernym ruchem turystycznym. Uczestnicy masowej turystyki bardzo często nie odczuwają autentycznej potrzeby kontaktu z obiektami przyrody, a zatem nie traktują ich jako wartości. Skuteczna ochrona środowiska możliwa będzie tylko wtedy, gdy stanie się ono wartością ogólnospołeczną, gdy zaniknie doń stosunek eksploatorski.

Uświadamianie ludziom wartości przyrody w trakcie działalności turystycznej jest pierwszym krokiem do zainicjowania i utrwalania pozytywnych postaw człowieka wobec przyrody. Metody i formy tego uświadamiania wymagają szczegółowego opracowania, sądzę jednak, że zwłaszcza tematyka przyrody powinna być przybliżana turystom z uwzględnieniem "współczynnika humanistycznego", tzn. wskazując, czym są poszczególne obiekty przyrodnicze w świadomości ludzkiej.

Kończąc omówienie być może najbardziej kontrowersyjnych elementów i zjawisk zaliczonych z punktu widzenia turystyki do elementów kultury, przedstawiam poniżej indeks dóbr kultury przyjętych do rozważań w dalszym ciągu niniejszej pracy.

Wypada poczynić tu zastrzeżenie, że nie należy traktować go jako zamkniętej całości. Dalsze dyskusje lub badania mogą wnieść szereg poprawek i uzupełnień.

4. Indeks dóbr kultury

1. Przedmioty i miejsca związane z historią

1.1. zabytki archeologiczne:

- 1.11. grodziska
- 1.12. kurhany
- 1.13. jaskinie
- 1.14. miejsca kultu
- 1.15. ośrodki produkcyjne, kopalnie
- 1.16. osady otwarte
- 1.17. cmentarzyska

- 1.2. zabytki historyczno architektury i budownictwa
 - 1.21. zabytkowe układy urbanistyczne
 - 1.21.1. miasta zabytki
 - 1.21.2. dzielnice
 - 1.22. zabytki architektury świeckiej:
 - 1.22.1. zamki
 - 1.22.2. pałace
 - 1.22.3. dworki
 - 1.22.4. domy
 - 1.23. zabytki architektury obronnej
 - 1.24. zabytki użyteczności publicznej:
zajazdy, karczmy, ratusze
 - 1.25. zabytki architektury związane ze sztuką: teatry
 - 1.26. zabytki gospodarcze: spichlerze, lamusy
 - 1.27. obiekty techniki dawnej: huty,
kopalnie,
młyny, wiatraki,
mosty
 - 1.28. zabytki architektury sakralnej:
kościóły
klasztory
kaplice
- 1.3. pamiątki historyczne związane z wydarzeniami historycznymi
lub postaciami historycznymi
- 1.4. miejsca pamięci narodowej
 - 1.41. miejsca martyrologii narodu polskiego w czasie II woj-
ny światowej
 - 1.42. obozy zagłady
 - 1.43. pola bitew
 - 1.44. cmentarze zasłużonych
 - 1.45. miejsca wydarzeń historycznych związanych z walkami
o wyzwolenie narodowe i społeczne
- 1.5. muzea
 - 1.51. archeologiczne
 - 1.52. historyczne
 - 1.53. wnętrz
 - 1.54. techniki dawnej
 - 1.55. diecezjalne
 - 1.56. biograficzne
 - 1.57. historii wojska
 - 1.58. marynistyczne
 - 1.59. specjalistyczne: naukowe
aptekarstwa
zegarków itp.

2. Dobra kultury związane ze sztuką

2.1. dzieła sztuki i wyroby rzemiosła artystycznego pojedyncze dzieła sztuki:

- 2.11. pomniki
- 2.12. rzeźby w plenerze
- 2.13. fontanny
- 2.14. ozdobne elementy w miejscowości np. bramy, okucia,
- 2.15. rzeźby kwiatowe,
dywany kwiatowe

2.2. instytucje gromadzące dobra kultury

- 2.21. muzea: sztuk plastycznych /malarstwa, rzeźby, grafiki,
sztuki zdobniczej/
literatury
muzyki
teatru
- 2.22. kolekcje prywatne
- 2.23. wystawy
- 2.24. biblioteki publiczne i specjalistyczne
- 2.25. sklepy specjalistyczne np. DESA

3. Zjawiska życia będące wykładnikiem typu i poziomu kultury współczesnej

3.1. współczesne osiągnięcia techniczne, gospodarcze, naukowe:

- 3.11. zakłady przemysłowe: np. kopalnie, huty, stocznie, fabryki
- 3.12. obiekty techniki: np. zapory, zbiorniki wodne
- 3.13. budownictwo komunikacyjne: porty lotnicze, morskie,
dworce
- 3.14. układy urbanistyczne: nowoczesne centra wielkomiej-
skie, rozwiązania komunikacyjne
- 3.15. zakłady naukowe, np. obiekty szkół wyższych i inne
- 3.16. budownictwo użyteczności publicznej, np. obiekty spor-
towe, hotele, sanatoria, szpitale, pijalnie uzdrowis-
kowe
- 3.17. obiekty i urządzenia rolnicze, np. ферmy hodowlane, PG

3.2. instytucje kulturalne /tj. prowadzące działalność kultural- ną i kulturalno-rozrywkową/

- 3.21. teatry, amfiteatry
- 3.22. opery
- 3.23. sale koncertowe, muszle koncertowe
- 3.24. kina
- 3.25. kluby, świetlice, domy kultury, estrady
- 3.26. kawiarnie i restauracje

3.3. imprezy kulturalne

- 3.31. festiwale
- 3.32. przeglądy osiągnięć artystycznych
- 3.33. obchody rocznic
- 3.24. targi, wystawy

- 3.4. organizacja i sposób życia innych grup społecznych
 - 3.41. zajęcia
 - 3.42. zwyczaje, obchody świąt i uroczystości rodzinnych
 - 3.43. poczucie gościnności
 - 3.43. stroje, moda
 - 3.45. kuchnia, napoje,
 - 3.46. cmentarze
- 4. Kultura ludowa
 - 4.1. architektura ludowa i budownictwo
 - 4.2. narzędzia i przedmioty gospodarstwa
 - 4.3. obrzędy ludowe, tradycje religijne, święta
 - 4.4. stroje ludowe
 - 4.5. rzemiosło: zajęcia i wyroby
 - 4.6. zajęcia tradycyjne typowe dla danej grupy:
 - np. pasterstwo, rybołówstwo
 - 4.7. sztuka
 - 4.71. podania, legendy
 - 4.72. malarstwo
 - 4.73. rzeźba
 - 4.74. inne wyroby artystyczne np. hafty, tkaniny, wycinanki
 - 4.75. muzyka
 - 4.76. taniec
 - 4.77. pracownie twórców ludowych
 - 4.8. muzea:
 - 4.81. etnograficzne
 - 4.82. regionalne
 - 4.83. skanseny
 - 4.84. izby regionalne
- 5. Przyroda:
 - 5.1. typy krajobrazu
 - 5.2. ład przestrzenny
 - 5.3. parki narodowe i rezerваты
 - 5.4. pomniki przyrody
 - 5.5. osobliwości przyrodnicze
 - 5.6. parki, ogrody pałacowe dawne
 - 5.7. ogrody botaniczne, zoologiczne, terraria, akwaria, itp.
 - 5.8. muzea przyrodnicze, geologiczne
 - 5.9. inne obiekty przyrodnicze o przydanym znaczeniu symbolicznym

6. Elementy zagospodarowania turystycznego

6.1. wkomponowanie obiektów turystycznych w typ krajobrazu

6.2. estetyka obiektów i otoczenia

6.3. wyposażenie obiektów w urządzenia kulturalne:

6.31. gry rozrywkowe

6.32. świetlice, kluby

6.33. prasa, radio, telewizja

6.34. wystawy

6.34. pracownie, np. fotograficzna

6.4. estetyka reklamy i informacji

6.5. wyposażenie w urządzenia sportowe i rekreacyjne: pływalnie,

korty, boiska, place zabaw dla dzieci.

Rozdział III

KRYTERIA OCENY ELEMENTÓW KULTURY Z PUNKTU WIDZENIA TURYSTYKI

1. Wprowadzenie

Określenie wartości elementów kultury z punktu widzenia ich atrakcyjności w turystyce jest zadaniem trudnym, zważywszy, że mamy tu do czynienia z subiektywnymi ocenami wielkiej rzeszy turystów formułowanymi na podstawie indywidualnych, wymagających zbadania kryteriów oraz z obiektywnymi ocenami powstałymi na gruncie naukowym i społecznym.

Analiza systemów wartości, które mają swój wyraz w ludzkich dążeniach i działaniach dla planowania i prognozowania turystyki ma duże znaczenie i wymaga szczegółowych badań, zwłaszcza nt. kryteriów wartościowania, siły ich oddziaływania, zdolności motywowania wyborów.

Opracowywanie programów wyjazdów turystycznych dla różnych form turystyki a także dla różnych typów turystów, zwłaszcza jeżeli programy te mają uwzględniać i upowszechniać treści kulturowe, wchodzi w zakres działań określonych mianem polityki kulturalnej. Wymaga to pogodzenia subiektywnych potrzeb i zainteresowań poszczególnych jednostek z tendencjami współczesnej polityki kulturalnej, dążącej do upowszechniania wartości służących wszechstronnemu rozwojowi człowieka, wartości określających sens istnienia, postęp, formy wolności i drogi samorealizacji.

W tym celu konieczne jest przyporządkowanie wartościom naczelnym, które stanowiąc będą założenie postulowanego modelu turystyki, określonych wartości - środków, pozwalających realizować go w różnych wariantach sposobu uprawiania turystyki. Dlatego też rozpatrując rolę elementów kultury w ruchu turystycznym nie sposób pominąć zagadnienia ich wartości z punktu widzenia turystyki.

Ocena dóbr kultury, ustalenie hierarchii ich wartości jest zadaniem bardzo trudnym i wymaga udziału specjalistów wielu dzie-

dzin nauki. Na gruncie dociekań teoretycznych można jednak podjąć próbę wyłonienia kryteriów stosowanych przy ocenie elementów kultury w turystyce, aby wydobyć te wartości, które przyczyniają się do pełnienia przez turystykę jej wielorakich funkcji społecznych a równocześnie zdolne są zaspokoić różnorodne potrzeby turystów i mogą być uważane za godne pożądania. Jest to jeden ze sposobów ukazania zarówno organizacjom turystycznym, jak i placówkom i instytucjom kulturalnym możliwości wyboru tych elementów kultury, które mogą wzbogacić określone formy turystyki.

Zagadnienie to nie zostało dotychczas jasno i wyraźnie sformułowane w literaturze traktującej o turystyce, choć spotykamy w niej sądy wartościujące. Toteż zarówno podjęcie tego problemu, jak i przedstawiona próba jego rozwiązania stanowi propozycję rozpoczęcia dyskusji wśród zainteresowanych zespołów badawczych. Będzie to pożądane tym bardziej, że konfrontacja z innymi ujęciami teoretycznymi lub wynikami badań empirycznych może doprowadzić do weryfikacji prezentowanych założeń wartościujących i zwiększenia prawdopodobieństwa sprawdzenia postulowanych modeli.

2. Definicje podstawowych pojęć: wartość i kryterium wartości

Aby uniknąć nieporozumień terminologicznych, których źródłem jest wieloznaczność terminu "wartość" i różnorodność sposobów ujęcia problematyki z nią związanej, przyjmuję w niniejszej pracy przedmiotowe rozumienie tego pojęcia. „Wartościami są rzeczy lub zjawiska ze względu na swą zdolność zaspokajania określonych potrzeb danego systemu”^{1/}. Tym systemem może być zarówno jednostka ludzka, jak też grupa społeczna czy instytucja, a zatem i turystyka.

Zasadniczo punktem odniesienia w niniejszej pracy będą potrzeby jednostki, nie oznacza to jednak rezygnacji z określenia

1/ A. Siciński: Pojęcia "potrzeby" i "wartości" w świetle koncepcji systemu, Komitet Badań i Prognoz "Polska 2000" przy Prezydium PAN, Jabłonna, maj 1975 r. s.26.

wartości ze względu na jej znaczenie z punktu widzenia potrzeb danej grupy społecznej czy turystyki jako systemu. Dokonywanie wyborów wartości w trakcie programowania turystyki z jednej strony powinno uwzględniać potrzeby turystów, z drugiej zaś potrzeby warunkujące korzystny model turystyki pojętej jako system.

W rozważaniach dotyczących wartości należałoby wprowadzić rozróżnienie między wartościami uznawanymi, zgodnymi z normami akceptowanymi przez jednostkę lub grupę, które się uważa za godne pożądaniami, a wartościami odczuwanymi, czyli faktycznie pożądanymi przez jednostkę^{2/}. Trzecią kategorię wartości stanowiłyby wartości w rozumieniu przedmiotowym, a więc wartości realizowane. Skala rozbieżności i wzajemne relacje między tymi trzema kategoriami warte są analizy empirycznej ze względu na ich konsekwencje dla ludzkich zachowań, które uwidaczniają się w postawach ludzi w trakcie uprawiania turystyki. Różnice występujące między wartościami realizowanymi a odczuwanymi mogą wynikać z braku możliwości realizacji potrzeb w trakcie uprawiania turystyki lub ograniczenia tych możliwości na skutek oddziaływania czynników dysfunkcjonalnych dla kontaktu z dobrami kultury.

Trudniejsze do określenia są przyczyny rozbieżności między wartościami uznawanymi a odczuwanymi. Im większe rozeznanie ma jednostka co do funkcjonujących w danym społeczeństwie systemów wartości, tym większy będzie repertuar wartości uznawanych. Natomiast skala wartości odczuwanych przez daną jednostkę jako godne pożądaniami może zależeć od wielu czynników zarówno obiektywnej, jak i subiektywnej natury, jak np. miejsce jednostki w strukturze społecznej, przynależność do określonego kręgu kulturowego, czynniki psychiczne - motywacje, moda, zainteresowania. Dlatego też w niniejszej pracy model turystyki kulturalnej będzie operował wartościami uznawanymi z punktu widzenia społecznych funkcji turystyki, chociaż analiza szeregu czynników determinujących zachowania turystyczne powinna przybliżać prawdopodobieństwo zbieżności między wartościami realizowanymi a uznawanymi. Dla faktycznej weryfikacji tych rozbieżności niezbędne są badania empiryczne, dotyczące wyborów konkretnych wartości uszeregowanych w postaci skali hipotetycznej.

^{2/} Wg S.Ossowski: Z zagadnień psychologii społecznej. "Dzieła", t.III. PWN, W-wa 1967, s.73.

Jeszcze trudniejszą sprawą jest wyjaśnienie terminu "kryterium wartości", czyli poszukiwanie czegoś, co ma określić samą wartość /wartość, której szukamy, a więc pozorny brak różnicy/. Rozróżnienie tych terminów opieram na analizie dokonanej przez K.Grzegorzcyka:

- Kryterium w znaczeniu potocznym jest synonimiczne z pojęciem podstawy, zasady podziału.
- Pojęcie kryterium oznacza w innym rozumieniu zespół jakości danych empirycznych i możliwych do weryfikacji, czyli opiera się na wskazaniu elementów konstytutywnych, odwołuje się do jakości fundamentalnych, wskazaniu ich istnienia w konkretnym przedmiocie. Tu również zacierają się różnice między kryterium a wartością.
- Wreszcie można uznać kryterium jako coś zewnętrznego w stosunku do wartości, o którą pytano, coś co sprawdza, czy owe wartości funkcjonują w sposób operatywny^{3/}.

Dokonywanie ocen elementów kultury na potrzeby turystyki skłania do przyjęcia drugiej z prezentowanych interpretacji pojęcia kryterium, a więc jako zespołu jakości danych empirycznie, ale tu zarówno konstytutywnych, jak też zewnętrznych w stosunku do wartości, o którą pytamy.

Trudności definicyjne pojęcia kryterium nie będą miały zasadniczego wpływu na możliwość ustalania za ich pomocą oceny elementów kultury w turystyce. Mogą być natomiast rozwiązane dla jasnego przedstawienia problemu na płaszczyźnie teoretycznej, w toku szerszej dyskusji.

Problem dokonywania konkretnych wyborów dóbr kultury zawierających poszukiwane wartości musi być rozstrzygany przy współudziale specjalistów różnych dyscyplin naukowych /socjologii, estetyki, historii, sztuki, ekologii itp./. Dobra kultury będące dziełami sztuki mogą być poddawane szczegółowej analizie za pomocą metod właściwych dla historii sztuki czy estetyki. W kręgu naszych zainteresowań znajdują się jednak i inne przedmioty, którym przysługuje zgodnie z przyjętymi założeniami miano dóbr kultury jak np. dawne i nowoczesne obiekty techniki, regio-

3/ K.Grzegorzcyk: O pojęciu wartości w antropologii kulturowej, "Studia Socjologiczne" 1971, nr 1, s.21

nalne instytucje gastronomiczne, lokale prowadzące działalność kulturalno-rozrywkową. Zapewne tylko do niewielu z nich dadzą się zastosować obiektywne oceny powstałe na gruncie poszczególnych dyscyplin naukowych, konieczne staje się więc odwołanie do sądów kompetentnych i społecznie uznanych /opinii społeczeństwa lokalnego i pozalokalnego, przewodników itp./.

Dokonując oceny elementów kultury z punktu widzenia turystyki, oprócz ocen powstałych w wyniku badań naukowych czy też sądów ekspertów, należy uwzględnić sposób percepcji tych elementów przez turystów. Jest to ważne ze względu na moment przewartościowania, jakiemu ulegają rozmaite przedmioty bądź czynności w trakcie działalności turystycznej. Fakt oderwania się turysty od codziennego trybu życia, wyzwolenie się z ról wyznaczonych przez jego przynależność społeczną i zawodową wpływa prawdopodobnie również na jego postawy, jakie będzie ujawniał w trakcie wyjazdu turystycznego wobec kultury. Już sam wybór celu, wybór takiej a nie innej formy turystyki, jeżeli jest świadomy, a taki wynika z założeń modelowych, będzie rzutował na rodzaj przejawianych zainteresowań i dobór elementów programu.

3. Atrakcyjność turystyczna jako podstawa oceny walorów turystycznych

Literatura dotycząca turystyki często posługuje się określeniem atrakcyjności turystycznej. Atrakcyjność turystyczna stała się niejako kryterium, na podstawie którego wybiera się miejscowości i tereny, a także poszczególne obiekty i określa ich znaczenie dla ruchu turystycznego. Próbę metodologiczną dokonywania oceny walorów turystycznych z punktu widzenia atrakcyjności turystycznej przedstawiła w swej pracy J. Warszyńska^{4/}.

Atrakcyjność turystyczna zdaniem autorki zależy od obiektywnie istniejących warunków środowiskowych oraz od ocen subiektywnych motywowanych psychologicznie i niemożliwych do uchwycenia

^{4/} J. Warszyńska: Waloryzacja miejscowości z punktu widzenia atrakcyjności turystycznej, "Zeszyty Naukowe UJ. Prace Geograficzne", 1970, z. 27, s. 103

ilościowego. Proponując metodę punktową oceny miejscowości, autorka rozpatruje atrakcyjność turystyczną kompleksowo z punktu widzenia walorów turystycznych, dostępności komunikacyjnej oraz zagospodarowania turystycznego.

Punktacja interesującej nas grupy walorów krajoznawczych przedstawia się następująco:

- istnienie obiektów zabytkowych klasy 0	3 pkt
- istnienie obiektów zabytkowych klasy I-II	2 pkt
- istnienie obiektów zabytkowych klasy III-IV	1 pkt
- zespoły folklorystyczne o szczególnie bogatej treści i formie	3 pkt
- występowanie pojedynczych elementów folklorystycznych	1-2 pkt
- występowanie obiektów kultu narodowego w skali regionalnej, krajowej, międzynarodowej odpowiednio	1-3 pkt

Autorka^{5/} ograniczyła się tutaj do niektórych grup elementów kultury, występujących w obrębie tzw. walorów krajoznawczych. Dyskusyjna może być również stosowana skala ocen, która punktuje jedynie występowanie bądź niewystępowanie walorów, nie wnika natomiast w jego faktyczne znaczenie dla ruchu turystycznego oraz nie uwzględnia roli poszczególnych walorów w zaspokajaniu potrzeb turystów, wzajemnych powiązań między zabytkami, łącząc je jedynie z zagospodarowaniem turystycznym i dostępnością komunikacyjną. Zastrzeżenia może budzić wykaz czynników oznaczających, zdaniem autorki, atrakcyjność walorów turystycznych oraz uznanie atrakcyjności jako zasady waloryzacji miejscowości. "Atrakcyjności nie można uważać za jednoznaczna kategorię wartościowania czy oceny, albowiem to, co atrakcyjne, może posiadać wartość dodatnią lub ujemną, może też być obojętne z punktu widzenia przyjętego systemu wartości w określonej dziedzinie rzeczywistości"^{6/}.

Co to jest zatem atrakcyjność oraz jakie są cechy określające ją? Odpowiedź na to pytanie zawiera praca T. Gołaszewskiego^{7/}. "Atrakcyjność można określić jako cechę lub zespół właściwości przedmiotów, czynności albo problemów, która sprawia, że zwraca ją one uwagę, stanowią bodziec dla chętnie odbieranych wrażeń oraz mogą wzbudzić przejściowe lub długotrwałe zainteresowanie"^{8/}.

5/ Op.cit.

6/ T. Gołaszewski: Zasada atrakcyjności w andragogice, w: Rozprawy i Sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie, t. VIII. Kraków 1964, s. 208

7/ Op.cit.

8/ Op.cit. s. 210.

Analizując istotę atrakcyjności, autor stwierdza następujące jej cechy i symptomy:

- atrakcyjne jest - to co powoduje stan wzmożonej uwagi /bodziec dostatecznie silny i wyodrębniający się z otoczenia/
- to co trafia w zainteresowania lub takie ujęcie, przedstawienie, które może wzbudzić zainteresowanie /traktowane jako trwała skłonność do obcowania z określonym przedmiotem/
 - to co mało prawdopodobne, niezwykle, niespodziewane w danym miejscu i czasie, kontrastowe, rzadko występujące,
 - to co nowe
 - to co wyraziste, wyodrębniające się z otoczenia, narzucające się z określoną siłą^{9/}.

W działalności zmierzającej do upowszechniania dóbr kultury przez turystykę należy kierować się zasadą atrakcyjności zarówno w wyborze treści, jak i w formach kontaktu z tymi dobrami, tak by jednak unikać negatywnych stron dążenia do atrakcyjności za wszelką cenę. Uwzględnianie gustów i upodobań turystów to pierwszy etap zachęcający do dalszego kontaktu z dobrami kultury. Stosowanie zasady atrakcyjności w turystyce służyć powinno następnie do budzenia nowych zainteresowań i rozwijania ich. Chcąc zatem mówić o atrakcyjności turystycznej miejscowości, terenów i pojedynczych obiektów trzeba określić zespół cech, którymi się charakteryzują występujące tam elementy kultury oraz określić typ odbiorców^{10/} i uwzględnić istniejące między nimi powiązania. Próbę taką podjęłam i przedstawię ją w dalszej części rozdziału.

4. Kryteria oceny zabytków historycznych

Poszukiwanie kryteriów oceny elementów kultury rozpoczęłam od analizy metod stosowanych w klasyfikacji zabytków historycznych przedstawionej w "Ustawie o ochronie dóbr kultury i muzeach"^{11/}. Bezsporne znaczenie tej ustawy polega na objęciu

9/ Op.cit. s.204-208.

10/Patrz rozdz.IV p.10.

11/Ustawa z dn. 15.II.62. o ochronie dóbr kultury i o muzeach, "Dziennik Ustaw" nr 10, poz.48, 1962 r.

ochroną zabytków głównie architektury i budownictwa /ale też miejsc i przedmiotów związanych z wydarzeniami historycznymi itp./ ze względu na ich wartość artystyczną, historyczną lub naukową w skali światowej, krajowej lub regionalnej. Dyskusyjne jest natomiast powszechne stosowanie przez przewodników przeprowadzonego w Ustawie podziału zabytków na grupy: 0, 1, 2, 3 i 4, odpowiednio od najbardziej do mniej wartościowych, dla określenia wartości dzieła czy zabytku turystom.

Przyjęcie bez zastrzeżeń klasyfikacji zabytków dokonanej z punktu widzenia ich ochrony jako kryterium oceny elementów kultury w turystyce może prowadzić do powstania sytuacji dysfunkcjonalnych, w których ujawni się sprzeczność interesów ochrony zabytków z interesami turystyki. Tak dzieje się często w wypadku zabytków zaliczanych ze względu na swe wartości i unikalność do grupy "0". Zabytki te ze względu na ochronę nie zawsze powinny być udostępniane masowemu ruchowi turystycznemu, konieczne są tu pewne ograniczenia. Tym bardziej że ich wartość z punktu widzenia naukowego może być nieczytelna dla przeciętnego turysty, gdyż nie zawsze zabytek taki dysponuje pożądanymi przez turystów cechami atrakcyjności i niekoniecznie musi wywołać przeżycia adekwatne do swej wartości.

Do oceny wartości zabytków historycznych /głównie architektury/ bardziej przydatna może się okazać metoda zaproponowana przez M. Witwickiego^{12/} w odniesieniu do zabytkowych zespołów miejskich /choć przeprowadzona również pod kątem ochrony zabytków i ich rewaloryzacji/.

W grupie kryteriów podstawowych zwanych historyczno-naukowymi wyróżnia on:

1. Stan zachowania układu i poszczególnych obiektów.
2. Reprezentatywność układu przestrzennego w świetle historii urbanistyki i innych dyscyplin naukowych.

Do drugiej grupy stanowiącej kryteria pomocnicze zalicza:

1. Wartość użytkową układu.
2. Wartości estetyczne, na które składa się wartość artystyczna zabytkowych obiektów architektury oraz siła ich oddziaływania estetycznego^{13/}.

12/ M. Witwicki: Kryteria oceny wartości zabytkowych zespołów miejskich, Bibl. Muz. i Ochr. Zab. seria B, t. 18, s. 15.

13/ Op. cit.

Próba ta jakkolwiek dyskusyjna wg opinii urbanistów wydaje się uwzględniać te wartości, których poszukuje człowiek nawiązujący kontakt z zabytkami przeszłości.

Zasady oceny elementów kultury z punktu widzenia turystyki są sporadycznie poruszane w pracach związanych z zagospodarowaniem turystycznym ośrodków krajoznawczych. Sformułowano je w sposób następujący: "Dla wszystkich walorów krajoznawczych uznano za słuszne określenie stopnia atrakcyjności turystycznej, który można ustalić biorąc pod uwagę szereg czynników ogólnych, wspólnych dla wszystkich walorów, jak: względy estetyczne i dydaktyczne, unikalność waloru, jego wielkość, związaną z nim historię, czy legendę, a także czynniki specyficzne dla danej grupy, jak czys - tość stylu - przy ocenie zabytków architektury, nowoczesność rozwiązań technicznych w osiągnięciach gospodarczych czy względy dydaktyczne - np. miejsc martyrologii"^{14/}.

5. Postulowane zasady oceny dóbr kultury z punktu widzenia turystyki

Podjmując próbę wyłonienia kryteriów oceny elementów kultury z punktu widzenia turystyki, a więc tych jakości przedmiotów i zjawisk kulturowych, które powodują zainteresowanie się nimi turysty, należy odwołać się do ocen i wartości powstałych na gruncie poszczególnych dyscyplin naukowych bądź sądów kompetentnych i społecznie uznanych. Optymalny model wybranej formy turystyki powinien zakładać wybór dóbr kultury o takich rodzajach wartości i takich cechach atrakcyjności, które będą w zależności harmo - nijnej z czynnikami determinującymi konkretne typy turystów. Dlatego też ocenę dóbr kultury w turystyce uzależniam od faktu posiadania przez dane dobro wielorakich wartości, które dzielę pod względem rodzajowym na:

1. Wartości intelektualne:

- informacyjne /tj. treści poszerzające zakres informacji, ale nie dające pełnej wiedzy/,

^{14/} R. Przybyszewska-Gudelis, S. Iwicki: Turystyczne zagospodarowanie przestrzenne Torunia jako wielkiego centrum krajoznawczego, W-wa 1973, Instytut Turystyki, s. 18.

- poznawcze /tj. dające możliwość głębszego poznania, rozszerzenia wiedzy/,
- historyczne /odnoszące się do procesów i wydarzeń historycznych; decyduje o tym kryterium daty/,
- refleksyjno-filozoficzne /światopoglądowe i osobowościowe, tj. przedmioty i zjawiska mające zdolność do narzucania skojarzeń, refleksji z określonymi ideami, poglądami dotyczącymi np. sensu istnienia człowieka. Reakcje światopoglądowe odbiorcy wynikające z powyższych wartości przedmiotu/.

2. Wartości wychowawcze:

- w zakresie kultury turystycznej /tj. ułatwiające sposób zachowania się zgodny z wzorcami pożądanymi w turystyce/,
- umożliwiające celowe zmiany osobowości /w zakresie kształtowania postaw, przekonań/,
- mogące powodować intencjonalne oddziaływanie wychowawcze /pozytywne i negatywne. Wymagają zatem szczególnej uwagi i odpowiedniego działania w celu uniknięcia ewentualnych niepożądanych skutków wychowawczych/.

3. Wartości estetyczne:

- wartości artystyczne /wg ocen powstałych na gruncie estetyki, historii sztuki i innych nauk humanistycznych zajmujących się analizą dóbr kultury. W wypadku imprez i instytucji kulturalnych wg ich miejsca w hierarchii instytucji upowszechniających kulturę tzw. wyższego poziomu/,
- wartości emocjonalne /siła oddziaływania estetycznego, polegające na wzbudzaniu podobnych lub takich samych doznań emocjonalnych dzięki dużej ekspresji dzieła. Jest ona trudna do sprecyzowania, zależy bowiem też od predyspozycji psychicznych jednostki i jej oczekiwań.

4. Wartości kultowe /treści zawarte w dobrach kultury o wartościach kultowych są ściśle związane z określoną ideologią akceptowaną przez jednostkę/. Są to wartości:

- ideologiczne /związane z ideami internacjonalizmu, ruchu robotniczego, socjalizmu itp./,
- patriotyczne /związane z narodem i państwem/,
- religijne,
- tradycyjne /związane z tradycją rodzinną, regionalną/.

5. Wartości rekreacyjno-rozrywkowe:

- związane z rekreacją psychiczną,
- wartości regeneracyjne /fizyczny odpoczynek i regeneracja zdrowia/.

Wybór dóbr kultury powinien być dokonywany na podstawie zawartych w nich takich rodzajów wartości, które zapewniłyby zaspokojenie potrzeb turystów określonego typu i w sposób harmonijny umożliwiałyby realizację wybranego celu turystyki, a w następnej kolejności takich dóbr, które pozwoliłyby wzbogacać formy turystyki, rozszerzając lub budząc nowe zainteresowania turystów.

Ocena elementów kultury pod względem rodzajów wartości, jako reprezentują, nie jest wystarczająca. Konieczne jest uwzględnienie kryterium poziomu wartości prezentowanych dzieł, zależne w pierwszym rzędzie od ich artystycznych czy poznawczych jakości, a następnie od stwierdzenia czy odpowiadają celom danej formy turystyki.

Obok ocen ogólnych, wartościujących dobra kultury w systemie kultury narodowej i poszczególnych dziedzin, do których przy należą, znaczenie dóbr kultury w turystyce zależy od dodatkowych czynników określonych w niniejszej pracy jako cechy atrakcyjności turystycznej.

Prezentowany poniżej zespół cech nie ma charakteru uniwersalnego, tj. nie odnosi się do wszystkich dóbr kultury, pewne cechy specyficzne mogą dotyczyć tylko niektórych grup dóbr kultury.

Cechy atrakcyjności turystycznej podzieliłam na dwie grupy, tj. odnoszące się do zabytków historycznych /głównie architektury i budownictwa/ oraz do niehistorycznych elementów kultury.

Przedstawione poniżej cechy, kryteria oceny, nie są uporządkowane w system hierarchiczny, nie wyczerpują ponadto wszystkich możliwych cech atrakcyjności turystycznej. Zagadnienie to wymaga dokładniejszego opracowania, przy czym jedną z metod może być określenie zespołu cech atrakcyjności turystycznej według podziału dóbr kultury na grupy wymienione w indeksie w rozdziale II.

A. Cechy atrakcyjności turystycznej odnoszące się do zabytków historycznych

1. Reprezentatywność /np. typowe reprezentatywne dla danego stylu, epoki/,

- unikalność /dany egzemplarz dobra kultury jest niezwykle rzadko spotykany - jest unikatem. Zazwyczaj wymaga określenia, w jakiej skali, np. światowej, krajowej/.

W odniesieniu do zabytków architektury i budownictwa można też wyróżnić:

- stopień rzadkości w mikroskali /tj. liczbę podobnych obiektów w skali np. miasta lub regionu/.
- 2. Czystość stylu /odnosi się głównie do zabytków architektury/.
- 3. Stan zachowania /zły stan zachowania zmniejsza atrakcyjność obiektu; wyjątkiem mogą być np. ruiny, jeśli mają wartość emocjonalną/.
- 4. Czytelność /tj. kiedy wartości dóbr kultury są jednoznaczne i widoczne/.
- 5. Dekoracyjność.
- 6. Dostępność /rozumiana szeroko jako dostępność komunikacyjna, godziny zwiedzania, przepustowość itp./.
- 7. Układ kompozycyjny elementów otaczających dany zabytek.
- 8. Oryginalny nastrój charakterystyczny dla danego obiektu i jego otoczenia.
- 9. Aktualna funkcja turystyczna obiektu /tj. jakie funkcje użytkowe pełni dany zabytek i czy się one wiążą z funkcją pełnioną niegdyś/.
- 10. Wielkość a także monumentalność.
- 11. Niezwykłość, niecodziennność /może stanowić immanentną cechę zabytku lub wynikać z form prezentacji, z sytuacji/.

B. Cechy atrakcyjności turystycznej odnoszące się do elementów kultury typu niehistorycznego

- 1. Nowoczesność.
- 2. Wielkość /dotycząca np. rozmiarów obiektu lub w odniesieniu do techniki wielkości produkcji/.
- 3. Dostępność /w przypadku imprez również ceny biletów/.
- 4. Widowiskowość.
- 5. Elitarny charakter /z punktu widzenia demokratyzacji kultury może stanowić cechę negatywną jednakże o znacznej sile przyciągania/.

Listy tej nie można uznać za zamkniętą, niemniej przedstawia ona choćby w ogólnych zarysach czynniki składające się na atrakcyjność. Ponieważ atrakcyjność zależy również od subiektywnych przekonań i oczekiwań ludzi, w poszczególnych przypadkach lista ta może ulegać znacznej modyfikacji.

Należy również dokonać analizy czynników modyfikujących atrakcyjność dóbr kultury, tj. zwiększających lub zmniejszających ich atrakcyjność, lecz nie stanowiących cechy danego dobra. Mam tu na myśli sposób występowania dóbr kultury, tj. występowanie pojedyncze bądź w skupiskach oraz bliskość położenia w stosunku do innych dóbr. I tutaj jeśli sąsiedztwo równorzędnych walorów jest korzystne dla zwiększenia atrakcyjności turystycznej danego dobra, to sąsiedztwo walorów bardzo atrakcyjnych może wpływać niekorzystnie na zainteresowanie turystów danym obiektem.

Czynnikiem zwiększającym atrakcyjność w poczuciu wielu osób jest moda. Czy jest to zjawisko korzystne dla turystyki? Raczej nie, powoduje bowiem nadmierne wzmożenie ruchu turystycznego na pewnych obszarach, co wpływa niekorzystnie na możliwość pełnienia przez dany obszar założonych funkcji turystycznych, wynikających z istnienia odpowiednich walorów turystycznych.

Wśród turystów, kierujących się modą a nie upodobaniami w wyborze celów i sposobów zachowań podczas wyjazdu turystycznego, mamy do czynienia z zachowaniami naśladowczymi, nieautentycznymi, toteż trudno jest w tych wypadkach osiągnąć efekty wychowawcze. Tak motywowane wyjazdy będą należeć do kultury masowej i w zakresie uczestnictwa kulturalnego mogą być traktowane jako sposób inicjacji kulturalnej.

Do czynników eliminujących bądź zmniejszających atrakcyjność dóbr kultury trzeba zaliczyć:

- otoczenie dysharmonizujące z danymi obiektami,
- zanieczyszczenie atmosfery /pozbawia wartości wypoczynkowych/,
- zły stan pogody /zniechęca do zwiedzania obiektów otwartych/.

Przyjęcie tak sformułowanych zasad oceny elementów kultury z punktu widzenia turystyki może być przydatne do oceny i wyboru przedmiotów i obiektów w trakcie opracowywania szczegółowych programów merytorycznych dla różnych grup turystów i różnych form turystyki. Element kultury o cechach jakościowych odpowiadających różnego rodzaju wartościom będzie budził zainteresowanie wśród większej i różnorodniejszej typologicznie rzeszy turystów, gdyż będzie zawierał niejako odpowiedź na bardziej zróżnicowane potrzeby.

Weźmy dla przykładu grupę zabytków archeologicznych.

Wartości charakterystyczne dla tej grupy dóbr kultury zasadniczo będą należały do wartości intelektualnych: informacyjnych, poznawczych, historycznych. Czasem mogą zawierać wartości kultowe bądź artystyczne i wówczas ich znaczenie w turystyce będzie wzrastać. Jednak, by zabytki archeologiczne częściej stawały się obiektem zainteresowań turystów, pożądane byłyby dodatkowe cechy atrakcyjności, np. unikalny charakter zabytku, dobry stan zachowania, czytelność, dostępność, charakter otoczenia harmónizujący z danym obiektem, nadto ciekawa forma prezentacji.

Dla tej grupy zabytków korzystne będą następujące czynniki: bliskość walorów wypoczynkowych /wzbogacanie programu turystyki wypoczynkowej/, brak innych walorów bardziej popularnych i konkurencyjnych albo występowanie zabytków archeologicznych w skupiskach. W dalszej kolejności można się zastanawiać, które kategorie czynników determinujących program merytoryczny będą sprzyjały nawiązaniu kontaktu turysty z danymi dobrami.

Zaprezentowane zasady oceny dóbr kultury z punktu widzenia turystyki nasuwają przedstawione poniżej wnioski, odnoszące się do korzyści płynących z ich zastosowania w praktyce.

Warto zatem zwrócić uwagę, że umiejętność dokonania oceny dóbr kultury pozwoli:

- wybrać elementy najbardziej odpowiednie dla danej formy turystyki i uprawiającej ją grupy turystów,
- układać alternatywne programy, w których zmieniającym się rodzajom dóbr kultury będą odpowiadać podobne, preferowane wartości, umożliwiające realizację społecznych i wychowawczych funkcji turystyki,
- urozmaicać program, wzbogacać go różnorodnymi treściami, a zatem zaspokajać wielorakie potrzeby turystów,
- oddziaływać kształcąco i wychowawczo przez stopniowe przechodzenie od prostszych i łatwiejszych do przyswojenia treści bardziej złożonych i trudnych.

Rozdział IV

CZYNNIKI OKREŚLAJĄCE TURYSTĘ

Przyjmując zastrzeżenia podane we wstępie, należy wykluczyć możliwość stworzenia uniwersalnego modelu turysty ze względu na bardzo szeroki zakres pojęcia definiowanego terminem turystyka. Model taki byłby sformułowany w zbyt ogólnych kategoriach pojęciowych, a co za tym idzie, nie mógłby wyjaśnić powiązań pomiędzy jego czynnikami. Bez przeprowadzonych badań empirycznych różnych grup turystów i form ruchu turystycznego można jedynie stawiać hipotezy odnoszące się do wniosków, jakie dają się wysnuć z rozważań teoretycznych wszystkich czynników mogących determinować charakter kontaktów turysty z dobrami kultury. W tym celu rozpatrywane czynniki^{1/} /takie jak rodzaj terenu, czas pobytu, wiek itp./ podzielono na kategorie /np. cele: wypoczynkowy, leczniczy, krajoznawczy, przedziały wieku i dzieci/, wg których można dokonywać selekcji zachowań turystów, określać sposób i formy uprawiania turystyki. Takie postępowanie pozwala na wydzielenie typów turystów, pewną ich systematyzację w zależności od czynnika przyjętego za nadrzędny, umożliwia wreszcie opracowanie szczegółowych programów uwzględniających wszystkie determinanty.

Na podstawie teoretycznej analizy zachowań turystów poniżej omawiam znaczenie poszczególnych czynników jako eufunkcjonalnych lub dysfunkcjonalnych dla struktury kontaktów turystów z dobrami kultury oraz dla zakresu zainteresowań kulturalnych i możliwości ich zrealizowania w zależności od różnych sposobów uprawiania turystyki.

^{1/} Patrz podrozdziały w niniejszym rozdziale od 1 do 12.

1. Cel wyjazdu turystycznego

Uprawianie turystyki wynika z oddziaływania całego szeregu czynników obiektywnych i subiektywnych. K.Przeclawski^{2/} uważa, że podjęcie decyzji wyjazdu turystycznego, formy tego wyjazdu oraz zachowanie w czasie wyjazdu są zdeterminowane przez następujące czynniki obiektywne:

- 1/ rolę i pozycję społeczną turysty,
- 2/ dotychczasowe doświadczenia turystyczne,
- 3/ wartości środowiska odwiedzanego,
- 4/ organizację wyjazdu.

Jako czynniki subiektywne decydujące o podejmowaniu podróży wymienia motywy, dzieląc je na trzy główne kategorie:

- 1/ motywy związane z pragnieniem bycia obecnym w danym terenie,
- 2/ motywy związane z pragnieniem opuszczenia na jakiś czas miejsca stałego pobytu,
- 3/ motywy związane z pragnieniem przebywania z kimś poza terenem stałego miejsca pobytu^{3/}.

Nie negując znaczenia i potrzeby badań nad motywami decyzji wyjazdów turystycznych, w pracy niniejszej jako czynnik decydujący o treściach programowych wyjazdu przyjmuję cel wyjazdu turystycznego, również ze względu na możliwość skorelowania z nim typowych form turystyki. Świadomy wybór miejsca, czasu i formy jego spędzenia podczas wyjazdu turystycznego jest uwarunkowany celem, dla którego podejmuje się ów wyjazd. Ze względu na problematykę pracy dotyczącą zagadnień kultury rozróżniam następujące cele wyjazdów turystycznych:

a. Cel wypoczynkowy - rozumiany jest jako rekreacja bierna lub czynna, nawet połączona z uprawianiem form zaliczanych do turystyki kwalifikowanej - jednak czynności te mają charakter dorywczy, są sporadyczne. Programy wyjazdów wypoczynkowych w tym także ilości i rodzaj treści kultury mogą być bardzo zróżnicowane w zależności od miejsca pobytu oraz innych czynników determinujących.

b. Cel leczniczy - w bardzo dużym stopniu determinuje wybór miejsca docelowego wyjazdu a także formy spędzania czasu

2/ K.Przeclawski: Turystyka a wychowanie, Warszawa 1973.

3/ Op.cit. s.42-48

podczas pobytu. W zależności od stanu zdrowia pobyt ten może się charakteryzować bardzo biernymi formami spędzania czasu bądź uwzględniać czynne zajęcia, jak np. wycieczki, spacer, zwiedzanie okolicy a nawet zajęcia o charakterze sportowym. Jest sprawą dyskusyjną, czy dla tego rodzaju turystyki potrzebne są w ogóle programy. Sądzę, że raczej propozycje programowe o możliwie bogatych treściach kultury, nie wymagające jednak większego wysiłku fizycznego. Całkowite pominięcie realizacji tego celu w programach turystyki, które przecież powinny oddziaływać na planowanie infrastruktury kulturalnej, może w niekorzystny sposób odbić się na niedoinwestowaniu terenów o walorach leczniczych.

c. Cel krajoznawczy. Zasadniczym elementem realizacji celu krajoznawczego jest postawa poznawcza uczestników wyjazdu. Zaliczamy tutaj te formy turystyki, których funkcją jest poznawanie obiektów krajoznawczych podczas wyjazdu turystycznego; na program takiego wyjazdu składa się zwiedzanie i obserwacja /kontemplacja/ tych miejsc. Wyjazd podejmowany jest ze względu na wartości kulturowe odwiedzanego terenu. Do najczęstszych form należą wycieczki autokarowe lub inne, a także pobyty stałe, np. wczasy krajoznawcze w dużych centrach krajoznawczych głównie dla mieszkańców wsi lub młodzieży.

d. Cel wędrowski. Chociaż cel wędrowski może być realizowany przez różne formy turystyki, również kwalifikowanej, można jednak spróbować przeprowadzić między nimi pewną granicę. Cel wędrowski zawiera w sobie dwa momenty: moment przemieszczania się z miejsca na miejsce, co uzależnione jest od sposobu poruszania się po terenie oraz moment poznawczy, polegający na obserwacji połączonej z refleksją a nawet z aktywnym włączaniem się w sprawy poznawanego środowiska. Na jednym biegunie zbliża się do form turystyki kwalifikowanej, np. wędrowki wysokogórskie, wyprawy, na drugim zaś bliski jest niektórym formom turystyki krajoznawczej. Wszakże w wypadku turystyki wędrowskiej wybór trasy, terenu wędrowki zależy równocześnie od możliwości stosowania wybranego sposobu poruszania się w danym terenie i od rozmieszczenia dóbr kultury stanowiących cele poszczególnych etapów wędrowki. Cel wędrowski, realizowany w grupie, wymaga dobrych umiejętności organizacyjnych, sprawności fizycznej oraz umiejęt-

ności poruszania się w terenie. Jest wybierany raczej przez turystów zaawansowanych, wytrawnych. Często wiąże się ze standardem warunków bytowych określonych w niniejszej pracy jako I /tj. własna baza noclegowa i żywieniowa/.

e. Cel specjalistyczny. Do tej grupy zaliczam formy turystyki kwalifikowanej /np. narciarstwo, kolarstwo, turystyka wodna/ oraz formy turystyki specjalistycznej /np. jeździectwo, myślistwo, wędkarstwo/. Można tu również zaliczyć wyjazdy związane z uprawianiem jakiegoś hobby /np. zbieractwo/. Łączy je to, że wybór określonej formy turystyki kwalifikowanej podporządkowany jest wielu innym czynnikom determinującym wyjazd, a tym samym w sposób zasadniczy określa program wyjazdu. O ile przy realizacji celu wędrowskiego możliwe jest równoczesne łączenie innych celów, bądź też uwzględnianie innych wartości i dokonywanie elastycznych przesunięć, o tyle dla turystów kwalifikowanych osiągnięcie założonego celu jest głównym motorem działania. Również wybór miejsca docelowego pobytu jest tu uwarunkowany możliwościami uprawiania wybranej dyscypliny turystyki i zasadniczo dokonuje się na podstawie klasyfikacji walorów specjalistycznych, jakimi charakteryzują się inne miejsca o podobnym charakterze. Dlatego też można tutaj postawić hipotezę, że realizacja potrzeb subiektywnych związanych z uprawianiem wybranej formy turystyki kwalifikowanej ma znaczenie pierwszorzędne, natomiast zagadnienie uczestnictwa kulturalnego, poszukiwanie kontaktu z dobrami kultury jest tutaj sprawą drugorzędną. Niemożliwe jest zatem dążenie do wzbogacania form turystyki kwalifikowanej w różnorodne treści kultury. Bardziej wskazane będą działania mogące pogłębić rozumienie znaczeń symbolicznych zawartych w niewielu wybranych rodzajach elementów kultury i kształtowanie na ich przykładzie postaw świadomego odbiorcy kultury.

f. Cel ideologiczny. Zaliczam tutaj wyjazdy związane z obchodami rocznic, uroczystościami państwowymi, a także wyjazdy kultowe /np. pielgrzymki religijne/. Ze względu na specyfikę tego typu wyjazdów, poza uczestnictwem w samej imprezie, będącej celem wyjazdu, nie ma specjalnych okazji do kontaktów kulturalnych i bogatego ich repertuaru. Niemniej zaspokojenie określonej potrzeby kulturalnej stanowi tutaj zasadniczy cel wyjazdu, często

z równoczesną akceptacją formy wyjazdu jako najwłaściwszym sposobem realizacji tej potrzeby.

g. Wyjazdy związane z życiem artystycznym. Wyodrębniam tę grupę, ponieważ podobnie jak w grupie poprzedniej, celem nadrzędnym jest tu uczestnictwo w określonego typu wydarzeniu kulturalnym. Sposób zachowania się w trakcie takich wyjazdów, mieszczących się w pojęciu turystyki jest uwarunkowany realizacją założonego celu, natomiast nie jest związany z przyjętymi formami turystyki.

h. Cel okazjonalny. Należą tu wszystkie inne cele, dla jakich podejmuje się wyjazd turystyczny, jak wyjazdy w sprawach rodzinnych, doksztalcania itp. Właściwy cel turystyczny jest tutaj celem ubocznym. Ta kategoria wyjazdów nie wymaga i nie nadaje się do programowania.

Wybór określonego celu determinuje program wyjazdu turystycznego, w tym także ilość i rodzaj kontaktów z dobrami kultury.

Oceniając stopień zależności między istnieniem i oddziaływaniem dóbr kultury a realizacją celów wyjazdów turystycznych, można stwierdzić, że:

- Dobra kultury stanowią cel i są niezbędne do realizacji programów wyjazdów związanych z życiem artystycznym, wyjazdów o charakterze ideologicznym i krajoznawczym. W tego typu wyjazdach będą zatem przeważać elementy programu zawierające określone wartości kulturowe.

- Dobra kultury są pożądane do realizacji celów: wędrowskiego, wypoczynkowego, specjalistycznego i leczniczego. Wyjazdy wędrowskie i wypoczynkowe nadają się zwłaszcza do jednoczesnego rozwijania zainteresowań kulturalnych i turystycznych. Ze względu na popularność tych form turystyki, potrzebne są dobrze opracowane programy zawierające różnorodne treści kultury i formy percepcji, w zależności od innych czynników określających charakter wyjazdu. Realizacja celu leczniczego i specjalistycznego, jakkolwiek nie polega przede wszystkim na percepcji dóbr kultury, to jednak elementy kulturowe takie jak: wartości środowiska naturalnego, historia i tradycje regionu, sposób zagospodarowania itp. w odczuciu uczestników wzbogacają i podnoszą atrakcyjność wyjazdu.

- Występowanie dóbr kultury nie ma znaczenia dla pewnej kategorii wyjazdów, którą można określić jako turystykę kulturowo obojętną. Należą do niej często wyjazdy okazjonalne oraz inne skrajne sposoby uprawiania różnych form turystyki, np. turystyki o charakterze sportowo-wyczynowym.

2. Czas pobytu na obszarze turystycznym

Czas ma zasadniczy wpływ na bogactwo treści programu, a w zależności od celu wyjazdu na proporcje między zajęciami rekreacyjnymi a uczestnictwem kulturalnym. Umieszczenie w programie odpowiedniego zasobu elementów kultury wiąże się nie tylko z czasem, ale też z innymi czynnikami jak: wiek, typ turysty, sposób poruszania się po terenie oraz standard warunków bytowych w trakcie pobytu turystycznego^{4/}. Kategoria czasu powinna ponadto rzutować na wybór docelowego miejsca pobytu turystycznego; należy tu wziąć pod uwagę dostępność komunikacyjną. Rozpatrując zagadnienie czasu jako determinanty programu warto jeszcze poruszyć zagadnienie częstotliwości wyjazdów. Duża częstotliwość wyjazdów turystycznych będzie rzutować na podniesienie stopnia aktywności turystycznej, a tym samym w sposób eufunkcjonalny wpływać na zasób i rodzaj treści programu.

Kategoria czasu w powiązaniu z takimi czynnikami, jak: wiek, wykształcenie, typ odbiorcy i wielkość grupy, decyduje o formach kontaktu z elementami kultury.

Można wydzielić następujące kategorie czasu:

1. Pobyt krótkookresowy - od kilku godzin do 7 dni
 - a/ pobyt kilkogodzinny /często tranzyt/ - kilka godzin,
 - b/ pobyt jednodniowy - 1 dzień,
 - c/ pobyt kilkudniowy - 1 do 7 dni
2. Pobyt długookresowy:
 - a/ od 7 do 14 dni,
 - b/ od 14 do 30 dni,
 - c/ ponad 30 dni.

^{4/} Patrz rozdz. IV p.4 i 5.

3. Czas bliżej nie określony - od kilku dni do kilku tygodni. Wprowadzenie tej kategorii czasu wydaje się konieczne dla niektórych form turystyki specjalistycznej wyprawowej, jak wyprawy speleologiczne, alpinistyczne itp. Jest to czas nie zaplanowany i nie zaprogramowany w sensie, o jakim mowa powyżej.

3. Teren. Rodzaj obszaru i miejscowości turystycznych

W podziale obszarów i miejscowości turystycznych wzięto pod uwagę kryterium dominującej formy ruchu turystycznego, klasyfikowanego pod względem celów turystycznych. Podział ten opiera się również na kryterium występujących na danym obszarze walorów turystycznych^{5/}. Możliwe jest zastosowanie klasyfikacji terenów wg metody punktowej^{6/} oceny walorów turystycznych, jednak na tym etapie rozważań nie wydaje się to celowe.

Rodzaje obszarów i miejscowości turystycznych:

1. Rejon turystyczny - obszar o bogatych walorach turystycznych, w miarę jednolitych cechach i wartościach środowiska geograficznego i kulturowego, w którym mogą występować różne formy ruchu turystycznego, jest zazwyczaj obszarem wielofunkcyjnym.
2. Centrum krajoznawcze - miejscowość będąca bardzo dużym skupiskiem bardzo cennych walorów krajoznawczych. Ma znaczenie ogólnokrajowe. Stanowi najczęstszy punkt docelowy turystyki krajoznawczej pobytowej i wycieczkowej /np. Kraków, Warszawa, Poznań, Toruń/.
3. Ośrodek krajoznawczy - miejscowość o dużej ilości cennych walorów krajoznawczych. Ma znaczenie głównie regionalne /np. Chełmno/.
4. Uzdrowisko - miejscowość o walorach leczniczych a także wypoczynkowych. Dominującą funkcją jest lecznictwo. Może też pełnić funkcję ośrodka wypoczynku pobytowego /np. Krynica, Rabka/.

5/ Wg Plan Przestrzenny Zagosp. Turyst. Polski s. 18-30.

6/ J. Warszńska: Waloryzacja miejscowości z punktu widzenia atrakcyjności turystycznej /zarys metody/. "Zesz. Nauk. UJ" 1970. Prace Geograficzne z. 27, s. 103.

5. Ośrodki i obszary wypoczynku świątecznego - tereny o odpowiednich walorach wypoczynkowych, położone w bliskiej odległości od dużych skupisk miejskich.
6. Ośrodki i obszary wypoczynku pobyтового - tereny o dużych walorach wypoczynkowych.
7. Tereny turystyki specjalistycznej - obszary turystyczne mające odpowiednie walory specjalistyczne /Tatry, Szlak Wielkich Jezior, Giżycko itp./.
8. Miejscowości inne - mogą się charakteryzować nikłymi walorami turystycznymi lub nie mieć ich wcale, np. miejscowości tranzytowe i rozrządowe ruchu turystycznego. Mogą stanowić cel turystyki okazjonalnej lub w innych szczególnych wypadkach, dlatego też nie będą uwzględniane w dalszych rozważaniach.

Związki pomiędzy celem wyjazdu, czasem i miejscem pobytu przedstawia tabela 1.

Nakładanie się różnych form ruchu turystycznego na tym samym terenie może prowadzić do kolizji między poszczególnymi formami ruchu turystycznego. Dlatego też należałoby postulować analizę terenu pod kątem ilości i różnorodności dóbr kultury i innych walorów turystycznych na nim zlokalizowanych oraz występujących tam różnych form turystyki, tak, by programowanie choćby częściowo objęło zagadnienie sterowania ruchem turystycznym w czasie i przestrzeni. Jeśli np. centrum krajoznawcze lub ośrodek znajduje się na terenach intensywnego wypoczynku pobyтового, wówczas wycieczki krajoznawcze należałoby organizować w miarę możliwości poza sezonem wypoczynkowym. Wpłynęłoby to korzystnie na lepsze wykorzystanie bazy noclegowej i żywieniowej, a także umożliwiłoby wzbogacenie programów wypoczynku pobyтового o elementy uczestnictwa kulturalnego.

Bliskość walorów krajoznawczych /ośrodków i centrów/ w stosunku do terenów wypoczynkowych, dzięki odpowiedniemu zaprogramowaniu pobytu, może wydłużyć sezon letniego wypoczynku pobyтового. Dobra kultura, znajdujące się na wyróżnionych obszarach, powinny być odpowiednio przygotowane do udostępniania turystom, z uwzględnieniem specyfiki potrzeb występujących tam form turystyki.

Tabela 1

Korelacje pomiędzy celem wyjazdu, miejscem pobytu i czasem pobytu

Cel wyjazdu i korelujący z nim rodzaj terenu	Czas pobytu						Bliżej nie- określony
	krótkookresowy			długookresowy			
	kilka godz.	1 dzień	1-7 dni	7-14 dni	14-30 dni	ponad 30 dni	
<u>Związany z życiem artystycznym</u>							
2. Centrum krajoznawcze	-	+	+	0	0	0	0
3. Ośrodek krajoznawczy	+	+	+	0	0	0	0
8. Miejscowości inne	+	+	+	0	0	0	0
<u>Krajoznawczy</u>							
1. Rejon turystyczny	-	-	+	+	0	0	0
2. Centrum krajoznawcze	-	-	+	+	0	0	0
3. Ośrodek krajoznawczy	+	+	+	-	0	0	0
<u>Ideologiczny</u>							
2. Centrum krajoznawcze	-	+	+	0	0	0	0
3. Ośrodek krajoznawczy	+	+	+	0	0	0	0
8. Miejscowości inne	+	+	+	0	0	0	0
<u>Wędrowski</u>							
1. Rejon turystyczny	0	0	+	+	-	0	0
7. Rejon turystyki specjalistycznej	0	0	+	+	-	0	0
<u>Wypoczynkowy</u>							
1. Rejon turystyczny	0	-	+	+	+	-	0
5. Ośrodki i tereny wypoczynku świątecznego	+	+	+	0	0	0	0
6. Ośrodki i tereny wypoczynku pobytowego	0	0	-	+	+	+	0
<u>Specjalistyczny</u>							
7. Tereny turystyki specjalistycznej	0	0	+	+	+	-	-
<u>Leczniczy</u>							
4. Uzdrowisko	0	0	0	-	+	+	+
<u>Okazjonalny</u>							
Wszystkie wymienione w pkt 1-8 rodzaje terenu	-	-	-	-	-	-	-

Objaśnienia do tabelki: Przy każdym rodzaju celu wyjazdu wymieniono tylko te tereny, które umożliwiają realizację założonego celu.

Podział terenu jest następujący:

Oznaczenia:

- 1 Rejon turystyczny
- 2 Centrum krajoznawcze
- 3 Ośrodek krajoznawczy
- 4 Uzdrowisko

- 5 Ośrodki i tereny poczynku świątecznego
- 6 Ośrodki i tereny wypoczynku pobytowego
- 7 Tereny turystyki specjalistycznej
- 8 Miejscowości inne

- 0 brak korelacji
- korelacja możliwa
- + korelacja korzystna

4. Dostępność komunikacyjna

Związki pomiędzy środkami lokomocji a ruchem turystycznym można rozpatrywać jako dostępność komunikacyjną terenów będących celem wyjazdu turystycznego oraz jako sposób poruszania się po danym terenie.

Dostępność komunikacyjna wywiera wpływ na^{7/}:

- wybór rejonu przez turystę,
- ilość czasu turysty pozostającą do jego dyspozycji,
- wysokość pozostałych wydatków związanych z podróżą turystyczną,
- efektywność wypoczynku.

Pewne zależności pomiędzy korzystaniem z dóbr kultury a dostępnością komunikacyjną terenów, na jakich się one znajdują, wynikają z porównania trzech układów:

- a/ dobra kultury znajdujące się na terenach o dobrej dostępności komunikacyjnej,
- b/ dobra kultury występujące na terenach słabo dostępnych komunikacyjnie,
- c/ dobra kultury znajdujące się na terenach o niedostatecznej dostępności komunikacyjnej.

Jeśli dobra kultury znajdują się na terenie o dobrej dostępności komunikacyjnej, stanowi to czynnik ułatwiający turystom kontakt z nimi. Dobra dostępność komunikacyjna jest ważna zwłaszcza dla turystyki krótkopobytowej. Warto tu zwrócić uwagę, że zbyt dobra dostępność komunikacyjna wpływa na nadmierne wzmożenie form turystyki masowej, co na terenach turystycznych o niewielkiej chłonności stwarza zagrożenie dla walorów turystycznych a także ogranicza możliwości racjonalnego wypoczynku /np. Beskid Śląski, Ojców, Myślenice-Zarabie/. Powoduje także przewagę ruchu turystycznego z najbliższych aglomeracji. Słaba dostępność komunikacyjna nie odgrywa większej roli w wypadku dóbr kultury o wielkiej atrakcyjności.

Dobra kultury znajdujące się na terenach o niedostatecznej dostępności komunikacyjnej stanowią cel określonego typu turystów, którzy mają zdecydowanie ukierunkowane zainteresowania. Zła dos-

7/ Wg B. Prażanowski: Analiza i ocena dostępności komunikacyjnej stwarzana przez transport kolejowy z miast powiatowych do głównych rejonów turystycznych w Polsce, Instytut Turystyki Oddział w Krakowie, 1975, maszynopis, s.6.

teczność może być tu uważana za walor turystyczny, osiągnięcie bowiem celu ma charakter ekskluzywny, wyjątkowy. Jednak dla większości dóbr kultury zdecydowanie zła dostępność komunikacyjna jest czynnikiem wpływającym niekorzystnie na możliwości ich kulturalnego oddziaływania przez ruch turystyczny. "Przebycie kilkudziesięciokilometrowego szlaku o wysokich walorach turystycznych /szlak "Orlich gniazd", "Tysiąclecia"/ wymaga wielokrotnych przesiadek, powrotów do punktu wyjściowego i ogromnej straty czasu. Praktycznie dla małych grup czy turysty indywidualnego, bazujących na komunikacji publicznej, szlaki takie są niedostępne"^{8/}.

Oprócz dostępności komunikacyjnej należy uwzględnić jeszcze jeden aspekt zależności między środkami komunikacji a dobrami kultury, mianowicie sposób poruszania się po terenie. Jest to czynnik determinujący program, ze względu na ograniczenia czasowe i przestrzenne, wynikające z korzystania z różnych środków komunikacji, wyróżnionych poniżej:

- środki komunikacji ogólnodostępne,
- środki komunikacji o ograniczonej dostępności - autokary,
- własny samochód,
- inne własne środki lokomocji: rower, kajak itp.

Sposób poruszania się po terenie turystycznym może być czynnikiem ułatwiającym lub utrudniającym nawiązanie kontaktów z określonymi dobrami kultury nie tylko w aspekcie dostępności komunikacyjnej. Podczas obserwacji grup turystów, poruszających się po tym samym terenie różnymi środkami komunikacji, można zauważyć różnice w stylu uprawiania turystyki, w sposobach zachowań turystycznych. I tak np. wydaje się, że samochód ułatwia zmianę miejsc pobytu i dostęp prawie wszędzie, jednak u przeciętnych turystów zauważyć można bardzo bierne, konsumpcyjne postawy wobec poznawanej rzeczywistości. Samochód nie pozbawia głębszych zainteresowań tylko bardzo wyrobione turystycznie jednostki, mające już własne dawne doświadczenia i nawyki turystyczne. Natomiast np. rower, jeśli nie jest traktowany wybitnie sportowo, wpływa na tworzenie korzystnego modelu zachowań turystycznych. Obserwacje są wolniej dokonywane, wnikliwsze.

^{8/} Plan Przestrzennego Zagospodarowania Turystycznego Polski do 1990 r., Instytut Turystyki, Zakład Przestrzennego Zagospodarowania Polski, W-wa 1973, s.57.

Konieczność częstszych odpoczynków fizycznych sprzyja kontemplacji krajobrazu i poszukiwaniu wrażeń w kontaktach z dobrami kultury. Są to oczywiście przykłady mające jedynie na celu zwrócenie uwagi na problem związków między określonymi sposobami poruszania się a typowymi postawami, stylem uprawiania turystyki.

5. Standard warunków bytowych w trakcie pobytu turystycznego

Do wyznaczników określających standard turysty należy zaliczyć:

- rodzaj bazy noclegowej,
- rodzaj bazy żywieniowej, z jakiej na ogół korzysta podczas wyjazdu turystycznego. Należy stwierdzić, że te wskaźniki charakteryzujące standard turysty nie mogą być traktowane jako stopień zamożności turysty, gdyż wybór określonej bazy noclegowej i żywieniowej może wiązać się z upodobaniami lub też wynikać z braku bazy preferowanej.

Podczas pobytu na obszarze turystycznym turysta ma następujące możliwości zorganizowania bazy noclegowej i żywieniowej:

Rodzaj bazy noclegowej	Możliwości penetracji terenu
1	2
A/ Własna ruchoma /namiot/	/+/-/ nieograniczone /+/ niski komfort sezonowości
B/ Zamknięta /domy wczasowe, kolonijne, domki własne itp./	/+/-/ wyższy komfort i oszczędność czasu /+/ b.ograniczona w sensie przestrzennym
C/ Otwarta: 1. popularna /kempingi, stacje turystyczne, schroniska, hotele, kwatery prywatne/ 2. luksusowa /hotele kategorii S/	możliwość penetracji terenu zależy od stopnia zagospodarowania turystycznego obszaru pod względem gęstości i rozmieszczenia tej bazy oraz jej zróżnicowania /+/ ogranicza zasięg penetracji terenu do miast dużych lub bardzo atrakcyjnych miejscowości turystycznych

Baza żywieniowa	Możliwości penetracji terenu
A/ Własna - wyżywienie samodzielnie przygotowywane	/+/-/ nieograniczone przestrzenie /+/ ograniczone czasowo
B/ Baza żywieniowa zamknięta	/-/-/ b.ogranicz., przestrzenie /+/ oszczędza czas i zapewnia wygodę
0/ Wyżywienie w bazie gastronomicznej otwartej 1. na przeciętnym poziomie: bary, restauracje popularne 2. o wysokim standardzie, restauracje kat. S	/+/-/ daje dość duże możliwości penetracji terenu /jednak zależy to od zagospodarowania terenu/ /-/-/ ogranicza /patrz uwagi dotyczące pkt C-2 - baza noclegowa/

Standard uczestników wyjazdu turystycznego, pod względem komfortu i poziomu wydatków na potrzeby związane z noclegiem i wyżywieniem, określono przyjmując następujące stopnie /poziomy/:

- I. Najniższy standard: baza noclegowa własna ruchoma /A/ wyżywienie samodzielne /A/
- II. Średni standard: baza noclegowa zamknięta /B/
 wariant 1 baza żywieniowa zamknięta /B/
 wariant 2 baza noclegowa otwarta popularna /C1/
 baza gastronomiczna otwarta, przeciętna /C1/
- III. Najwyższy standard: baza noclegowa otwarta luksusowa /C2/
 baza żywieniowa o wysokim standardzie /C2/

Z uwagi na plusy i minusy odnoszące się do ograniczeń czasowych i przestrzennych oraz komfortu, stosunkowo dużą niezależność stwarza typ standardu II/2 pod warunkiem, że teren będący celem wyjazdu jest w stopniu wystarczającym zagospodarowany turystycznie pod względem gęstości i rozmieszczenia tej bazy oraz jej zróżnicowania.

Obserwując formy turystyki realizujące cele, dla których istnienie dóbr kultury jest niezbędne, a więc wyjazdy polegające na intensywnym kontakcie z dobrami kultury, można stwierdzić

przewagę standardu typu II/2, a w niektórych wypadkach typu III. Koszty związane ze zwiedzaniem, a więc ceny wstępu do muzeów oraz opłaty za korzystanie z usług przewodnickich w warunkach polskich są stosunkowo niskie i zasadniczo mieszczą się w standardzie każdego typu. Warto tu zwrócić uwagę, że typ określony standardem III ma największe możliwości korzystania z dóbr kultury, takich jak imprezy artystyczne, zwłaszcza bardzo atrakcyjne. Ponadto ten typ standardu najczęściej wiąże się z posiadaniem własnego samochodu, co stanowi dodatkowy czynnik ułatwiający dostęp do wielu dóbr kultury. Podobnie w przypadku typu II/2 fakt posiadania własnego samochodu lub dysponowanie autokarem podwyższa komfort wyjazdu turystycznego.

Rekapitulując, standard warunków bytowych w trakcie pobytu turystycznego nie wpływa na wybór określonych elementów kultury w sposób bezpośredni, stwarza jednakże pewne bariery w sensie ograniczeń czasowych i przestrzennych. Ponadto napotymane trudności w zapewnieniu sobie bazy o oczekiwanym standardzie, jak również w zakresie usług turystycznych, wpływają na limit czasu turysty przeznaczony na program turystyczny, a także mogą oddziaływać na czynniki psychofizyczne osobowości turysty, wywołują zmiany w postawie, zainteresowaniach i ich natężeniu, co w konsekwencji odbija się na jakości odbioru dóbr kultury. Wyposażenie czy estetyka bazy noclegowej i żywieniowej również współuczestniczą w kształtowaniu postaw turysty wobec kultury.

Wyróżnione kategorie standardu mogą być wskaźnikami stylu uprawiania turystyki granicznymi dla poszczególnych stopni awansowania turystycznego.

6. Wiek

Biorąc pod uwagę program objęcia przez szkolnictwo dzieci i młodzieży do lat 18, wyróżniono dwie zasadnicze grupy wiekowe /pominięto dzieci od 0 do 7 lat, ponieważ wyjątkowo uczestniczą w zorganizowanych formach turystyki i wymagają bardzo specjalistycznych programów/:

I. Wiek 7-18 lat - dzieci i młodzież w wieku szkolnym:
a/ dzieci niższych klas szkoły podstawowej /do V kl./,

- b/ dzieci starszych klas szkoły podstawowej /do VIII/,
- c/ młodzież zasadniczych szkół zawodowych
- d/ młodzież szkół ogólnokształcących i techników

II. Wiek ponad 18 lat - dorośli:

- a/ 19-29 lat - młodzież dorosła ucząca się i pracująca, nie ustabilizowana życiowo,
- b/ 30-59 lat - dorośli pracujący - ustabilizowani,
- c/ ponad 60 lat - dorośli w wieku poprodukcyjnym.

Wiek jest jednym z ważniejszych czynników determinujących program wyjazdu turystycznego. Każdą bowiem z wyodrębnionych grup wiekowych charakteryzują odmienne cele, stosunek do świata, zainteresowania, przyzwyczajenia i upodobania. Z wiekiem wiąże się też sprawność fizyczna, którą określam następująco:

- N - sprawność fizyczna na poziomie wieku /przeciętna dla danej grupy wiekowej/,
- M - sprawność fizyczna mniejsza od przeciętnej dla danego wieku,
- W - większa od przeciętnej dla danego wieku.

Sprawność fizyczna ma duży wpływ na sposób poruszania się po terenie, intensywność zwiedzania itp. Zasadniczo w rozwiązaniach modelowych należy przyjąć sprawność fizyczną N - tj. na poziomie wieku, jednak w konkretnych przypadkach należy pamiętać o ewentualnych zmianach.

Ze względu na wychowawcze cele turystyki należy podkreślić zwłaszcza rolę turystyki w grupie wiekowej I - dzieci i młodzieży oraz grupie młodzieży dorosłej nie ustabilizowanej - IIa. W programach przygotowywanych dla wymienionych grup powinny się znaleźć dobra kultury zawierające treści moralne, mogące oddziaływać w duchu kształcenia socjalistycznego systemu wartości. Dzieci i młodzież to przecież grupa bardzo chłonna, ciekawa otaczającej rzeczywistości we wszelkich jej przejawach, dla tego też ważne będzie włączenie do programu turystycznego dóbr kultury o różnorodnych treściach poznawczych, także ze względu na rozbudzanie zainteresowań.

W grupie dorosłych najkorzystniejsze warunki do uprawiania turystyki ma grupa wiekowa IIa - młodzieży dorosłej, w znacznej części nie ustabilizowanej życiowo, a więc nie obciążonej obowiązkami rodzinnymi. Grupa ta posiada łatwość aklimatyzowania się, nawiązywania kontaktów i chętnie zmienia miejsce pobytu.

Należy się spodziewać, że w znacznej części jej członkowie są świadomymi odbiorcami wartości kulturowych. Zbliżoną do niej grupę stanowią dorośli w wieku poprodukcyjnym, jeśli chodzi o podatność na kontakt z dobrami kultury, jednak zakres tych kontaktów może być ograniczony na skutek mniejszej sprawności fizycznej, mniejszej chłonności umysłu i zmęczenia fizycznego.

Najbardziej zróżnicowaną grupę pod względem możliwości odbioru dóbr kultury stanowi grupa dorosłych ustabilizowanych /I Ib/, ze względu na różne formy zmęczenia pracą, sytuację rodzinną, zamożność. Dlatego też w tej grupie dużą rolę będą odgrywać inne czynniki natury subiektywnej, nie zawsze możliwe do wykrycia podczas badań.

7. Wykształcenie

Wykształcenie przyjęto za główny miernik poziomu intelektualnego, który ma duży wpływ zarówno na wybór określonych form turystyki, jak i rodzaj zachowań i zajęć preferowanych podczas wyjazdu turystycznego. W dotychczasowych opracowaniach socjologicznych nt. wzorców spędzania czasu wolnego, urlopu /por. Skórzyński, Dyoniziak, Ziemiński/ wykryto ściśle związki pomiędzy wykształceniem a zachowaniami urlopowymi i turystycznymi. Z reguły uprawianie turystyki wędrowskiej bądź kwalifikowanej częściej wiąże się z wyższym wykształceniem, podczas gdy spędzanie urlopu w jednym miejscu, bądź niewyjeżdżanie nigdzie dominuje w grupach o wykształceniu elementarnym. Tym bardziej więc w trakcie analizy programu merytorycznego dla określonych typów turysty, pod kątem zakresu i intensywności kontaktu z elementami kultury, poziom i rodzaj wykształcenia będą odgrywały niebagatelną rolę.

Kategorie wykształcenia:

1. Podstawowe: a/ ogólnokształcące
b/ zawodowe
2. Średnie: a/ ogólnokształcące
b/ zawodowe

- 3/ Wyższe^{9/}: a/ zawierające znajomość kultury: architektura, geografia, etnografia, artystyczne, filologiczne, historyczne
b/ pozostałe humanistyczne: filozofia, pedagogika, psychologia, socjologia i inne
c/ techniczne
d/ matematyczno-przyrodnicze
e/ inne

Od poziomu i kierunku wykształcenia zależy nie tylko wybór określonych dóbr kultury, ale także częstotliwość i formy kontaktu z nimi oraz jakość odbioru. Charakter pracy zawodowej wydaje się mieć w tym względzie znaczenie drugorzędne, w większym stopniu wpływa natomiast na wybór formy turystyki. W razie już określonego celu wyjazdu bardziej znaczący dla dokonywania wyboru dóbr kultury będzie rodzaj i poziom wykształcenia. Należy poczynić jednak zastrzeżenie, że nie przyjęto wykształcenia jako jedyne go czynnika determinującego wybór określonych dóbr kultury ze względu na możliwości ich percepcji. Jest on rozpatrywany wraz z innymi czynnikami, jak:

- typ odbiorcy,
- zainteresowania,
- stopień aktywności turystycznej.

8. Wielkość grupy

Wielkość grupy ma duże znaczenie dla realizacji określonych celów turystycznych i możliwości uprawiania wybranej formy turystyki, jest również czynnikiem ułatwiającym bądź utrudniającym pożądaną odbiór treści kultury. Miernikiem wielkości grupy jest jej liczebność, jednak nie tylko ona decyduje o charakterze grupy, dlatego też podział na kategorie pod względem wielkości grupy oparto także na kryterium stopnia integracji grupy oraz celowości doboru danej zbiorowości. Wyróżniono następujące kategorie pod względem wielkości grupy:

^{9/} W ramach wykształcenia wyższego wyłoniono kategorie /3a i 3b/, szczególnie predestynowane do odbioru różnorodnych treści kulturowych, w sensie znajomości znaczeń przekazów symbolicznych i zachowań.

A. Turyści indywidualni - liczebność orientacyjna maksy -
malna 10 osób.

Można tu wyróżnić następujące podgrupy:

- a/ osoby samotne,
- b/ para narzeczeńska lub małżeństwo bezdzietne,
- c/ rodziny z małymi dziećmi,
- d/ rodziny z dorastającymi dziećmi.

Grupę tę cechuje duży stopień integracji, więź uczuciowa, rodzinna; celem doboru jest integracja. W podgrupach a i b integracja łączy się z jednolitymi celami akceptowanymi przez członków grupy, w podgrupach c i d natomiast większa rozbieżność celów rodziców i dzieci narzuca konieczność kompromisów często na korzyść dzieci, a więc z jednej strony zmusza do uproszczenia programu w zależności od możliwości dzieci, a z drugiej strony może ten program wzbogacać przez chęć zaspokojenia dziecięcej ciekawości.

B. Grupa mała 10 do 20 osób /około/

Jest to grupa zintegrowana, choć w mniejszym stopniu niż poprzednia, ma dobrą operatywność ze względu na łatwość zapewnienia sobie noclegu, wyżywienia, możliwość wygodnego zwiedzania, dogodne warunki kontaktów z dobrami kultury oraz środowiskiem społecznym. Może stanowić grupę wędrowną nawet na trudniejszych szlakach górskich. Jest grupą optymalną dla uprawiania wszelkich prawie form turystyki. Celem doboru jest bardzo dobra funkcjonalność takiej grupy. Ułatwia realizację wychowawczych celów turystyki.

C. Grupa średniej wielkości - 20 do 30 osób /około/ /na ogół zorganizowana/

Cechuje ją mniejsza integracja lub jej brak, mniejsza operatywność niż grupę poprzednią. Osiągnięcie dobrej ruchliwości i funkcjonalności wymaga jednak zawsze dodatkowych starań ze strony organizatorów, np. zapewnienia środków transportu, zamówienia z góry noclegów i wyżywienia. Jeśli chodzi o zwiedzanie, np. muzeów wnętrz, to mieści się ona w granicach grupy posiadającej jeszcze korzystne warunki do zwiedzania.

D. Grupa duża 30 do 50 osób

Dobór ludzi jest przypadkowy /najczęściej/. Celem doboru takiej grupy jest niejednokrotnie liczba miejsc w autokarze stano-

wiąącym środek komunikacji. Nie jest to grupa zintegrowana, co oprócz samej liczebności stanowi dodatkowy czynnik utrudniający zwiedzanie, udział w imprezach kulturalnych, obserwację życia innych grup społecznych. Nie posiada również dogodnych warunków do realizacji niektórych celów turystycznych, jak np. wypoczynkowy, specjalistyczny, wędrowski, a także krajoznawczy, ze względu na duże na ogół zróżnicowanie zainteresowań uczestników wyjazdu. Mieści się w granicach grupy dopuszczalnej do jednorazowego oprowadzania, choć spotyka się to z krytyką ze strony przewodników.

E. Grupa "masowa" ponad 50 osób

Składa się najczęściej z mniejszych grup zorganizowanych, przebywających na tym samym terenie i mających ten sam cel, którym zwykle jest impreza typu rajd, zlot lub też inna o charakterze ideologicznym. Nie nadaje się do realizacji innych celów turystycznych.

Podsumowując, jako optymalne grupy pod względem korzystnego odbioru wszystkich dóbr kultury można przyjąć grupy wielkości A, B i C, czyli liczące do 30 osób /około/. Podczas kontaktu z dobrami kultury o ograniczonej pojemności /np. wnętrza zabytkowe, małe sale muzealne/ grupy o mniejszej liczebności mają dostęp wszędzie, a także lepsze warunki obiektywne do percepcji treści kultury. Grupy powyżej 30 osób trzeba określić jako zdecydowanie dysfunkcjonalne do realizacji postulowanego modelu turystyki.

9. Pochodzenie

Dla celów programowania wyjazdu turystycznego znaczenie również ma pochodzenie etnograficzne i środowiskowe uczestników wyjazdu. Pochodzenie etnograficzne najogólniej przedstawiono za pomocą następujących kategorii:

- ten sam region, który jest celem wyjazdu turystycznego,
- region sąsiadujący,
- region odległy.

Należałoby postulować uwzględnianie tego czynnika nie tylko przy określaniu poszczególnych elementów programu, ale zwłaszcza przy wyborze celu, czasu i terenu wyjazdu.

Pochodzenie środowiskowe to inaczej typ i wielkość ośrodka będącego stałym miejscem pobytu turysty i tu wydają się być wystarczające 2 kategorie: miasto /A/
wieś /B/

Kategorie pochodzenia środowiskowego w bardzo dużym stopniu różnicują cel turystyczny i poszukiwane treści kultury. Widoczne jest to zwłaszcza u turystów wywodzących się ze wsi, dla których głównym celem wyjazdów turystycznych jest zaspokojenie potrzeb kulturalnych, wynikających z niedosytu odczuwanego w miejscu ich stałego zamieszkania.

10. Typ odbiorcy wartości kulturowych

Określenie poziomu kulturalnego uczestników wyjazdu jest bardzo pożądaną wskazówką dla układającego program, pozwala bowiem na dostosowanie go do możliwości odbiorcy. Wskaźnik ten jest jednak nie zawsze możliwy do uchwycenia, ponieważ składa się zazwyczaj z szeregu wyznaczników. Stąd też postanowiono określić jedynie typy odbiorców wartości kulturowych pod względem ich przygotowania do rozumienia znaczeń przekazów symbolicznych i ogólnej orientacji w systemach wartości. Podział jest trzystopniowy:

1. Odbiorca naiwny - czasem prymitywny, nie przygotowany do rozumienia treści symbolicznych, wymaga - jący dokładnych, lecz uproszczonych informacji,
2. Odbiorca przeciętny - zorientowany najogólniej w systemach wartości kulturowych, zwłaszcza upowszechnianych przez środki masowego przekazu,
3. Odbiorca samodzielny - znawca, miłośnik, koneser posiadający dobre przygotowanie i rozeznanie w dziedzinie znaczeń przekazów symbolicznych, zwłaszcza będących przedmiotem szczególnych zainteresowań, poza tym ma zdolność i przygotowanie do rozumienia treści kultury różnych dziedzin.

Poziom odbiorcy wartości kulturowych rzutuje na dobór treści programu, formy kontaktu oraz na jakość ich odbioru. Dobór treści kultury dla wyróżnionych typów odbiorców powinien spełniać postulat wychowania estetycznego^{10/} prowadzonego etapami.

10/ I. Wojnar: Perspektywy wychowawcze sztuki. W-wa 1966, s. 230.

"Trzeba ludzi stopniowo wprowadzać w różne jak gdyby kręgi czy też poziomy świata sztuki, przy czym owo "stopniowanie trudności" nie wydaje się słuszne według skali ogólnie przyjętej, stawiającej najniżej wszelką sztukę rozrywkową, najwyżej zaś sztukę o treściach poważnych. Problem skali przeżyć estetycznych wydaje się bardziej złożony, a stopniowe wprowadzanie w tajniki świata sztuki winno by odbywać się według jakości przedstawionej w różnych dziełach wizji rzeczywistości"^{11/}.

Zgodnie z tym postulatem dobór elementów kultury powinien polegać na przechodzeniu od dzieł najłatwiejszych, a więc realistycznie ukazujących ład i porządek świata, aprobujących wizję świata znanego człowiekowi z doświadczenia, poprzez dzieła bazujące na konflikcie i dramatach człowieka, tracące w wielu punktach oparcie w potocznej rzeczywistości aż do dzieł zrywających z wizją świata znanego człowiekowi z doświadczenia, dzieł pełnych niepokoju i niedomówień /np. malarstwo abstrakcyjne/.

Wśród dóbr kultury wyróżnionych w turystyce pierwsza grupa dzieł /wg powyższego schematu/ będzie najliczniej reprezentowana i zróżnicowana pod względem rodzajowym /przyroda, technika, sztuka, zagospodarowanie turystyczne itp./, w miarę zaś przechodzenia do coraz bardziej skomplikowanych treści kulturowych najliczniej będą reprezentowane dobra kultury z dziedziny sztuki.

11. Zainteresowania

Zainteresowania stanowią istotny składnik osobowości i od ich zakresu, zasięgu oraz trwałości zależy jakość indywidualnego stylu działania w trakcie uprawiania turystyki. Kategoria zainteresowań rzutuje na dobór treści programu oraz na jakość ich odbioru. Równocześnie jednak w układzie turystyki funkcjonuje jako determinanta celu wyjazdu turystycznego i wyboru określonych form turystyki. Zainteresowania ujęłam w następujące kategorie:

1. Nie sprecyzowane: a/ ubogie
 b/ wielostronne
2. Ludyczne

^{11/} Op.cit.

3. Ukierunkowane: a/ przyrodnicze
b/ historyczne
c/ folklorystyczne
d/ estetyczne
e/ ideologiczne /w tym też kultowe/
f/ naukowe i zawodowe

4. Specjalistyczne.

Kategoria zainteresowań specjalistycznych jest dość złożona, chodzi tutaj bowiem o zainteresowania związane z uprawianiem hobby. Obok zbieractwa, z którym najczęściej utożsamiane jest hobby, zaliczam tutaj zainteresowania sportowe, zamiłowania do uprawiania form turystyki kwalifikowanej. Natomiast skłonności do częstych i różnorodnych wyjazdów turystycznych, uprawianie turystyki traktowanej jako możliwość zmiany miejsca pobytu zaliczam do kategorii zainteresowań nie sprecyzowanych. Kategoria ta nie oznacza bynajmniej braku zainteresowań jakichkolwiek, lecz jedynie stwierdza fakt, że nie są one dostatecznie silnie utrwalone, tak aby mogły stanowić czynnik motywacyjny.

W zależności od uwzględnienia innych czynników determinujących wyjazd turystyczny /np. cel, typ turysty/, każda wycieczka powinna zakładać realizację funkcji określonych jako:

- 1/ obudzenie zainteresowań,
- lub 2/ rozszerzenie zainteresowań,
- lub 3/ pogłębienie zainteresowań.

12. Stopień zaawansowania turystycznego

Mianem tym określono zespół czynników świadczących o aktywności turystycznej, opanowaniu wzorców i norm zachowania w trakcie działalności turystycznej, a także umiejętnościach w zakresie uprawiania turystyki. Do czynników tych zaliczono: częstotliwość wyjazdów, planowość lub przypadkowość w sensie podjęcia samej decyzji wyjazdu i przygotowania go od strony organizacyjnej, umiejętność korzystania ze sprzętu turystycznego podstawowego i specjalistycznego a także posiadanie go, korzystanie z literatury i materiałów kartograficznych oraz zbieranie ich, aktywność własną przejawiającą się poprzez udział wyłącznie w

grupach zorganizowanych bądź wyjazdy samodzielne, indywidualne, związana z nimi inicjatywę w zakresie kontaktów z walorami turystycznymi. Klasyfikację dotyczącą stopnia zaawansowania turystycznego przedstawiono w tabeli 2.

Nabywanie coraz to lepszych umiejętności i nawyków turystycznych, przekształcanie biernych uczestników turystyki w turystów świadomych czy aktywnych odbywa się przez gromadzenie pozytywnych doświadczeń turystycznych. Turystę biernego trzeba zachęcić do udziału w bardzo dobrze zorganizowanych wyjazdach, w czasie których należy prezentować różnorodne dobra kultury o dużej atrakcyjności turystycznej. Rozwijanie u tego typu turysty zainteresowań dobrami kultury wymaga odpowiednich form i pośrednictwa innych osób, np. przewodników, pilotów.

Turyście zainteresowanemu należy zapewnić dobrą, czytelną informację oraz możliwość udziału w różnorodnych imprezach turystycznych o szczegółowo określonych programach. Będzie to zachęta do wyboru wyjazdów zgodnych z zainteresowaniami, do ich planowania i większej częstotliwości. Turysta świadomy powinien mieć możliwość uprawiania turystyki indywidualnej lub w niewielkich grupach, kwalifikowanej. Wymaga to odpowiedniego spojrzenia na sprawę zagospodarowania turystycznego, możliwości zapewnienia noclegów, żywienia oraz indywidualnego dostępu do dóbr kultury zinstytucjonalizowanych, ich reklamy i materiałów informacyjnych.

Stopień zaawansowania turystycznego, jaki posiada turysta aktywny, pozwala mu poradzić sobie z różnymi trudnościami związanymi z organizacją wyjazdów samodzielnych i uprawianiem turystyki kwalifikowanej. Jednakże często jest on zniechęcany pokonywaniem trudności, które są wynikiem niewłaściwej polityki turystycznej, utrudniającej turystykę indywidualną. Dotyczy to spraw związanych z załatwianiem noclegów, żywienia, dostępności komunikacyjnej terenów penetracji turystycznej, cen za usługi turystyczne, wysokich kosztów sprzętu turystycznego, mało rozwiniętej sieci wypożyczalni itp.

Konieczne są zatem ułatwienia związane z uprawianiem turystyki kwalifikowanej przez turystów indywidualnych, może nawet pewne przywileje jeśli chodzi o tereny penetracji turystycznej.

Ponadto tego typu turyści powinni mieć możliwość prezentacji swych przeżyć i doświadczeń nie tylko w gronie działaczy PTTK, ale również wymiany spostrzeżeń z przedstawicielami różnych instytucji kulturalnych.

Tabela 2

Stopień zaawansowania turystycznego /aktywności turystycznej/

Typ turystów	Częstotliwość wyjazdów	Planowość wyjazdów	Rodzaj doświadczeń turystycznych	Korzystanie z literatury i map oraz posiadanie tego typu materiału	Posiadanie lub wypożyczenie sprzętu	Aktywność własna	Aktywność i inicjatywa w zakresie kontaktów z walorami turystycznymi
I. Turysta BIERNY	bardzo mała	wyjazdy przypadkowe	nie ma lub ma niekorzystne	nie korzysta i nie posiada	nie ma	bierze udział tylko w wyjazdach zorganizowanych, często w sposób przypadkowy; sam nie poszukuje okazji do wyjazdu	jest odbiorcą biernym i często nie podatnym na kontakt z walorami turystycznymi; może nawet unikać kontaktu z walorami i tościami wymagającymi wiedzy lub pewnego wysiłku
II. Turysta ZAINTERESOWANY	mała	czasem planowane	ma doświadczenia, ale nie wiele, raczej w formie turystyki masowej i rekreacji, jednak doświadczenia te są pozytywne	korzysta sporadycznie z literatury i map w czasie wyjazdu; nie posiada, ale zaczyna gromadzić materiały informacyjne	nie ma	bierze udział w wyjazdach zorganizowanych i poszukuje możliwości takiego typu wyjazdów	ma zainteresowania ukierunkowane lub nie sprecyzowane wielostronne. Jest podatny na odbiór walorów turystycznych; jest skłonny do nawiązania kontaktu z dobrami kultury, ale odbiór ten jest jeszcze bierny i wymaga pośrednictwa innych w tym zakresie; brak mu samodzielności i inicjatywy w zapewnieniu sobie pożądanego doznań kulturalnych
III. Turysta ŚWIADOMY	dość duża	planowane zarówno w sensie faktycznym jak i celu wyjazdu i miejsca pobytu	ma doświadczenia turystyczne nawet biwakowe	korzysta z literatury i map nawet w etapie przygotowań, gromadzi mapy i literaturę przewodnikową	ma podstawowy sprzęt turystyczny	oprócz wyjazdów w grupach zorganizowanych uprawia turystykę indywidualną bądź organizuje własne grupy; często to jest już członkiem PTTK lub innych organizacji o podobnym charakterze	jest odbiorcą aktywnym, chętnie nawiązującym kontakt z walorami turystycznymi; rozszerza i pogłębia swoje zainteresowania. Czynniki poszukuje okazji kulturalnych. Ma przygotowanie do obcowania z treściami kultury różnego zakresu i rozumienia ich; rozwija pewne ambicje turystyczne i chęć utożsamiania się z aprobowanymi wzorami osobowościowymi

Typy turystów	Częstotliwość wyjazdów	Planowość wyjazdów	Rodzaj doświadczeń turystycznych	Korzystanie z literatury i map oraz posiadanie tego typu materiału	Posiadanie lub wypożyczenie sprzętu	Aktywność własna	Aktywność i inicjatywa w zakresie kontaktów z walorami turystycznymi
IV. Turysta AKTYWNY	duża	zaplanowany cel i program wyjazdu	ma duże doświadczenie turystyczne, zetknął się z różnymi formami turystyki	zbiera literaturę i często z niej korzysta	oprócz sprzętu podstawowego ma również sprzęt specjalistyczny lub go wypożycza	często czynnie uczestniczy w przygotowaniu wyjazdów zorganizowanych poza tym uprawia turystykę indywidualną; zna różne formy turystyki; uprawia również turystykę kwalifikowaną; jest przeważnie członkiem PTTK, działała- czem PTTK lub innych organizacji o podobnym charakterze	wykazuje rozwinięte zainteresowania; pogłębia je; reprezentuje wyrobiając postawę kontemplacyjno-poznawczą; ma dobre rozeznanie w dziedzinie znaczeń przekazów symbolicznych i zachowań; aktywny kontakt z dobrami kultury ujawnia się często w zaangażowaniu w działalność związaną z ochroną dóbr kultury, przyrody lub w działalności popularyzatorską; posiada ambicje i aspiracje turystyczne, skłonność do samooceń

Rozdział V

ZAŁOŻENIA POSTULOWANEGO MODELU TURYSTYKI

Założeniem postulowanego modelu turystyki jest kształtowanie postaw uczestnictwa kulturalnego w turystyce, polegające na równoczesnej internalizacji poznawanych treści kultury i akceptacji formy turystyki, dzięki której się to odbywa.

Program, zakładający możliwie najkorzystniejszy charakter struktury kontaktów turysty z dobrami kultury, w zależności od celu wyjazdu, pod względem organizacyjnym turystyki i sposobu jej uprawiania powinien być opisany w kategoriach eufunkcyjnych wymienionych czynników determinujących. Opracowanie postulowanego modelu turystyki może iść w dwóch kierunkach:

Pierwszy wariant polegałby na nasyceniu różnorodnymi treściami kultury możliwie wszystkich form turystyki /oczywiście w odpowiednich proporcjach/, pod względem inicjacji kulturalnej.

Drugi kierunek postulowałby podejmowanie działań na rzecz umożliwiania jak najbardziej twórczego, aktywnego kontaktu z elementami kultury.

Czy można te warianty realizować jednocześnie? Czy też wybór wariantu uzależnić od określonych form turystyki, jej celów? - Są to pytania wymagające szerszej dyskusji. W niniejszej pracy podjęłam próbę otwarcia i naświetlenia tego problemu.

Mówiąc o dostosowaniu programu do określonych grup turystów, mam na myśli wybór treści kultury pod kątem czynników określających możliwości odbiorcy. Do nich zaliczam:

- poziom wykształcenia,
- typ odbiorcy wartości kulturowych,
- zainteresowania,
- stopień aktywności turystycznej.

Przykładowo, posługując się omówionymi w rozdziale IV kryteriami oceny dóbr kultury, można prześledzić związki między typem odbiorcy a preferowanymi /hipotetycznie/ przez niego wartościami i cechami atrakcyjności. Przedstawione w tabeli 3 związki

Związki między typem odbiorcy a preferowanymi /hipotetycznie/ wartościami i cechami atrakcyjności dóbr kultury

Typ odbiorcy	Poszukiwane rodzaje wartości	Cechy atrakcyjności dóbr kultury	Uwagi
I Odbiorca NAIWNY	wartości rekreacyjno-rozrywkowe. Z wartości estetycznych: emocjonalne. Wartości kultowe. Z wartości intelektualnych: informacyjno-poznawcze	czytelność, wielkość, niezwykłość, niecodziennność, nowocześnieść, dekoracyjność, dostępność, oryginalny nastrój, skupisko lub bliskość podobnych walorów	do grupy tej należy zaliczyć przynajmniej dzieci i młodzież ze szkół podstawowych i zasadniczych zawodowych, dlatego też należy postuluować włączanie wartości wychowawczych
II Odbiorca PRZECIĘTNY	obok wartości wymienionych powyżej również: wartości poznawcze-historyczne. Obok wartości emocjonalnych też artystyczne	obok cech jak wyżej również: reprezentatywność i unikalność, stan zachowania, funkcjonalność	grupa bardzo zróżnicowana wymagająca stosowania wielu różnorodnych form kontaktu i doboru elementów kultury z punktu widzenia np. zainteresowań
III Odbiorca SAMODZIELNY	wartości intelektualne: refleksyjno-filozoficzne, poznawcze. Wartości artystyczne, emocjonalne. Pozostałe wartości tj. wychowawcze, rekreacyjno-rozrywkowe, kultowe ulegają przesunięciu na drugi plan	czystość stylu, unikalność, stopień rzadkości, zindywidualizowanie charakteru otoczenia	w grupie tej dokonuje się przesunięcie w porównaniu z typem I w wyborze wartości. Na plan pierwszy wysuwają się wartości refleksyjno-filozoficzne i artystyczne. Coraz mniejszą rolę odgrywają cechy atrakcyjności turystycznej. Również bliskość walorów b. atrakcyjnych nie będzie oddziaływać tak niekorzystnie jakby to było w przypadku I i II.

mają charakter hipotetyczny i odnoszą się do większości, a więc nie wykluczają nawet znacznych odchyleń, jednak mających charakter wyjątkowy.

Procesy odbiorcze w znacznej mierze są uwarunkowane zakresem już posiadanych wiadomości i przeżyć, umiejętności odczytywania i rozumienia znaków i symboli. Upowszechnianie treści kultury przekraczających próg możliwości odbiorcy będzie wymagać po pierwsze pośrednictwa w kontakcie z danym dobrem i po drugie stosowania specyficznych metod prezentacji.

Dlaczego wśród czynników określających możliwości odbiorcy znalazł się stopień aktywności turystycznej? Wynika to z przekonania, że uprawiając aktywnie turystykę nie sposób nie dostrzegać otaczających turystę coraz to nowych elementów należących do świata kultury. A przecież podczas obcowania z wciąż innymi dziełami kultury dawnej i nowej człowiek zmienia i podnosi swój indywidualny poziom oczekiwań, rozszerza zakres swoich potrzeb i zainteresowań.

W tym wypadku brak wykształcenia średniego czy wyższego może być w sensie wrażliwości estetycznej i zdolności rozumienia kultury zrekompensowany dzięki nabyciu i nagromadzeniu swego doświadczenia w tym zakresie w trakcie wyjazdów turystycznych. Dlatego też należy uwzględniać relacje zachodzące pomiędzy wymienionymi determinantami. Ważne jest również rozpatrywanie ich w zależności od celu wyjazdu turystycznego, gdyż wybór celu będzie także rzutować na dobór określonych elementów kultury, które powinny się znaleźć w programie.

Strukturę kontaktów turysty z dobrami kultury można określić pod względem:

- 1/ doboru dóbr kultury z uwagi na zawarte w nich treści i wartości kulturowe,
- 2/ zasobu treści kultury w programie i ich proporcji w stosunku do innych zajęć,
- 3/ form kontaktów turysty z dobrami kultury,
- 4/ jakości odbioru wartości kulturowych, począwszy od biernej percepcji aż do ujawniania postawy aktywnej, twórczej.

Przy układaniu programów turystycznych trzeba kierować się zależnościami wskazanymi w rozdziale IV, a poniżej zestawionymi zbiorczo:

Na dobór treści programu zasadniczy wpływ mają:

- cel
- wiek
- typ odbiorcy
- zainteresowania
- wykształcenie
- pochodzenie
- teren pobytu

Na zasób treści programu:

- czas
- wiek
- cel
- sposób poruszania się po terenie
- standard
- stopień zaawansowania turystycznego
- teren i pobytu

Na formy kontaktu turysty z dobrami kultury:

- wielkość grupy
- czas
- wiek
- typ odbiorcy
- wykształcenie
- zainteresowania

Na jakość odbioru:

- cel
- zainteresowania
- typ odbiorcy
- wykształcenie

Turystyka daje możliwość tworzenia nawet takich programów uczestnictwa kulturalnego, które byłyby podporządkowane idei kreowania wartości. Przebieg trasy, dobór poszczególnych elementów kultury i form kontaktu z nimi byłby zorganizowany tak, aby jak najdoskonalej wydobyć warstwę znaczeniową przedmiotów i zjawisk oraz określonych wartości i przez tę kompozycję organizacyjną, przez nawarstwianie doznań emocjonalnych doprowadzić do przeżycia tej wartości, którą chce się utrwalić. Przykładem

mogą być niektóre imprezy turystyczne dla Polonii lub też imprezy poświęcone upamiętnieniu wydarzeń historycznych, miejsc martyrologii narodu polskiego. Metody mogą być różne, np. zderzeń, planowanych kontrastów, bądź wydobywanie z chaosu doznań określonych wrażeń i stopniowe ich rozwijanie.

Uzyskanie satysfakcji, zadowolenia turystów z obcowania ze światem wytworów kultury w dużym stopniu będzie zależeć od formy kontaktu turysty z dobrami kultury. Dla jednych wystarczające może się okazać nawet pobieżne poznanie, niejako informacja, że coś takiego jest i satysfakcja płynąca już z faktu, że oto "otarłem" się o coś wartościowego, inni osiągną zadowolenie po dokładnym poznaniu i przeżyciu emocjonalnym. (Wydaje się jednak konieczne postulowanie takiej formy kontaktu z danym dobrem kultury, które pozwoli zaprezentować, jeśli nie wszystkie, to pierwszoplanowe jego wartości, wykorzystać jego aktualne funkcje, wywołać przeżycie emocjonalne adekwatne do jego wartości.) Należy zwrócić uwagę na te momenty kontaktu z dobrami kultury, które można by określić mianem jakości kontaktu, a które będą wyrażać stopień zaangażowania jednostki w odbiór przekazywanych treści, będą ujawniać postawę odbiorcy wobec nich, będą sprzyjać utrwaleniu kontaktu, poszukiwaniu coraz to bardziej rozwijających się kształcących doznań oraz podejmowaniu działań wyrażających rozbudzoną potrzebę własnej ekspresji.

Rozwijanie zainteresowań i zaspokajanie potrzeb turystów w tym zakresie wymaga ze strony turystyki stworzenia warunków harmonizujących z jej postulowanym modelem treściowym, a ze strony instytucji i organizacji kulturalnych dostrzeżenia i wykorzystania możliwości, jakie daje turystyka w zakresie upowszechniania wartości kulturowych. Dobra dostępność dóbr kultury, nie tylko w sensie komunikacyjnym, ale także społecznym, przygotowanie ich do pełnienia funkcji turystycznych przez odpowiednią infrastrukturę turystyczną i organizację recepcji a także różnorodność form kontaktu, aranżacja prezentowanych treści - oto główne czynniki, które decydują o możliwościach wykorzystania dóbr kultury w turystyce.

Uczestnictwo w kulturze przez turystykę nie polega na traktowaniu turystyki wyłącznie jako sposobu, środka wyrażnie podporządkowanego zadaniom upowszechniania pewnych dóbr kultury.

Rozumiem je jako odkrywanie znaczenia, symboliki poznawanych obiektów i zjawisk kultury z równoczesną akceptacją i świadomym wyborem określonej formy turystyki jako korzystnym i pożądanym sposobem kontaktu z tymi dobrami kultury.

Tak pojmowane uczestnictwo kulturalne w turystyce ma funkcję integrującą osobowość, równocześnie bowiem rozwija zainteresowania, umożliwia działania współtwórcze bądź uaktywnia percepcję, wreszcie pozwala ujawnić postawy jednostki jako postawy turystyczne. Problem ten - analizy form i treści turystyki jako czynników kształtujących określone typy osobowości, może być interesujący, wymaga jednak zbadania i opracowania. Wyniki badań mogłyby posłużyć lepszemu opracowaniu programów merytorycznych turystyki i głębszemu zrozumieniu zarówno potrzeb turystów, jak i możliwości oddziaływania wychowawczego przez określone formy turystyki. Model turystyki o charakterze kulturalnym, to nie model postulujący jak największą ilość "zaliczanych" zabytków, ale postulujący aktywne współuczestnictwo kulturalne w każdej z form turystyki. A więc jeśli turystyka wypoczynkowa, to bazująca na dobrach kultury o wartościach rekreacyjno-rozrywkowych jako przeważających, ale nie pozbawiona innych, rozwijających nowe zainteresowania; to nie tylko percepcja tych wartości, ale czynne uczestnictwo, współtworzenie nowych, inicjowanie poczynań o wartościach kulturowych.

Opracowania modelowe poszczególnych form turystyki ujawnia strukturę powiązań pomiędzy zachowaniem turystów, ich wyborami, postawami wobec kultury a ich cechami społeczno-demograficznymi, sposobami organizacji życia i zaspokojenia potrzeb podstawowych w trakcie uprawiania turystyki. Przeprowadzenie badań empirycznych wybranych form turystyki pozwoliłoby skorygować hipotetyczny model, wyjaśnić pewne jego zależności a także wyciągnąć wnioski odnoszące się do praktyki, np. jakie konkretne działania organizacyjne mogą być pomocne w realizacji postulatu aktywnego uczestnictwa w kulturze przez turystykę.

Model treściowy turystyki i model organizacyjno-instytucjonalny kultury muszą ulegać szybkim przeobrażeniom, tak aby tworząc wspólną płaszczyznę zdolne były przeciwstawić się konsumpcyjnym wzorom wypoczynku i kultury masowej, jakie stały się powszechne w bardziej rozwiniętych gospodarczo społeczeństwach.

Pełnienie przez turystykę jej funkcji społeczno-wychowawczych w sensie kształtowania i upowszechniania humanistycznego systemu wartości musi się opierać na włączeniu do programów turystycznych jak najszerszej pojętych treści kulturowych. Kontakt z dob-rami kultury powinien bowiem umożliwiać sposób ich pojmowania zgodny ze współczynnikiem humanistycznym, a więc polegający nie tylko na pokazaniu przedmiotu, ale wyjaśnieniu jego różnorodnych powiązań z tłem społecznym i kulturowym, na odkrywaniu warstw znaczeniowych jego symboliki i oceny jego wartości, a więc świadomym ujawnieniu określonej postawy.

Prezentowana praca stanowi próbę ukazania rozległego obszaru i wielostronnego charakteru związków kultury z turystyką, a na ich tle roli i zadań postulowanego modelu turystyki zaangażowanej w kształtowanie aktywnego uczestnictwa kulturalnego. Szczegółowe wyjaśnienie wielu zależności i powiązań okazało się na tym etapie badań niemożliwe bądź przekraczałoby ramy niniejszej pracy, dlatego też niektóre problemy zostały jedynie zasygnalizowane, wskazano wszakże potrzeby i kierunki dalszych badań w tym zakresie.

BIBLIOGRAFIA

- 1/ Baranowska-Janota M.: Wartości graniczne klas walorów turystycznych dla różnych form ruchu turystycznego. Kraków 1974, Instytut Turystyki, Pracownia w Krakowie.
- 2/ Baud-Bovy M.: Definicje zagospodarowania turystycznego. "Ruch Turystyczny" 1966, nr 2/20, s.25-26.
- 3/ Chudoba T.: Wychowanie przez turystykę. Zarys teorii i metodyki turystyki. Warszawa 1972, "Problemy Uzdrowiskowe" z. 3/63.
- 4/ Czarnowski S.: Kultura. Warszawa 1958, PWN.
- 5/ Czerwiński M.: Kultura i jej badanie. Ossolineum 1971.
- 6/ Czerwiński M.: Życie po miejscu. Warszawa 1974.
- 7/ Ćwiakowski M.: Problemy społeczne wolnego czasu. Warszawa 1967, Wyd. Związkowe CRZZ.
- 8/ Danecki J.: Czas wolny. Mity i potrzeby. Warszawa 1967, KiW.
- 9/ Danecki J.: Jedność podzielonego czasu. Czas wolny i czas pracy w społeczeństwach uprzemysłowionych. Warszawa 1970, KiW.
- 10/ Drzewiecki M.: Turystyczne zagospodarowanie przestrzenne Chełmna jako ośrodka krajoznawczego. Warszawa 1973, Instytut Turystyki.
- 11/ Dyoniziak R.: Zróżnicowanie kulturowe społeczności wielko - miejskiej. Warszawa 1969, PWE.
- 12/ Gołaszewski T.: Człowiek w wymiarze kultury. Warszawa 1968.
- 13/ Gołaszewski T.: Zasada atrakcyjności w andragogice. Kraków 1964 - Rozp. i Sprawozd. Muz. Nar. w Krakowie, t. VIII, s.201-223.
- 14/ Grzegorzczak K.: O pojęciu wartości w antropologii kulturowej. "Studia Socjologiczne" 1971, z.1.
- 15/ Jawłowska A.: Problematyka wartości a prognozowanie kultury. Jabłonna 1975, Komitet Badań i Prognoz "Polska 2000" przy Prez. PAN, pow. ss.17.
- 16/ Kamiński A.: Czas wolny i jego problematyka społeczno-wychowawcza. Wrocław 1965, Z.Nar. im. Ossolińskich.

- 17/ Kongres Kultury Polskiej. 7-9.X.1966. Materiały i dokumenty. Warszawa 1967, PiW.
- 18/ Kłoskowska A.: Kultura masowa. Krytyka i obrona. Warszawa 1964.
- 19/ Kłoskowska A.: Semiotyczne kryterium kultury. "Studia Socjologiczne" 1968 nr 1.
- 20/ Kłoskowska A.: Społeczne ramy kultury. Monografia socjologiczna. Warszawa 1972, PWN.
- 21/ Kroeber A.L.: Istota kultury. Warszawa 1973.
- 22/ Leach E.: Levi-Strauss, Warszawa 1973, Omega.
- 23/ Levi-Strauss C.: Smutek tropików. Warszawa 1964, wyd. polskie II.
- 24/ Malinowski K.: Turystyka kulturalna i międzynarodowa kampania na rzecz zabytków. "Ochrona zabytków", R.18, 1965, nr 1, s.53-54.
- 25/ Mokrzycki B.: Założenia socjologii humanistycznej. Warszawa 1971, PWN.
- 26/ Nowak S.: Metodologia badań socjologicznych. Warszawa 1970.
- 27/ "Ochrona Zabytków" 1967 nr 4, numer poświęcony zagadnieniom opieki nad zabytkami w związku z rozwojem turystyki.
- 28/ Ogólnopolska Narada Krajoznawcza. Gdańsk-Gdynia 17-18.V.1970 /częściowo przedruk w: "Ziemia" 1970, zesz.spec./.
- 29/ Ossowski S.: Z zagadnień psychologii społecznej. "Dzieła" - t. III. Warszawa 1967, PWN.
- 30/ Ostrowska M., Skórzyński Z., Ziemiński A.: Badania socjologiczne nad zinstytucjonalizowanymi formami spędzania wakacji w Polsce. "Wych. Fiz. i Sport" t.8, 1964, nr 1, s.65-69.
- 31/ Plan Przestrzennego Zagospodarowania Turystycznego Polski do r. 1990. Instytut Turystyki; Zakład Przestrzennego Zagospodarowania Polski. Warszawa 1973.
- 32/ Prażnowski B.: Analiza i ocena dostępności komunikacyjnej stwarzana przez transport kolejowy z miast powiatowych do głównych rejonów turystycznych w Polsce. Instytut Turystyki, Pracownia w Krakowie 1975, maszynopis.

- 33/ Problemy organizacji życia kulturalnego oraz społecznej aktywności kulturalnej. Materiały z II Ogólnopolskiego Sym -
pozjum Naukowego. "Problemy Upowszechniania Kultury" nr 8
Warszawa 1972.
- 34/ Przecławski K.: Turystyka a wychowanie. Warszawa 1973.
- 35/ Przybyszewska-Gudelis R., Iwicki S.: Turystyczne zagospoda -
rowanie przestrzenne Torunia jako wielkiego centrum krajo -
znawczego. Instytut Turystyki, Warszawa 1973.
- 36/ Rogalewski O.: Zagadnienia turystyczne. Wrocław 1967.
- 37/ Siciński A.: Dziś i jutro kultury polskiej. Warszawa 1975 .
- 38/ Siciński A.: Pojęcia "potrzeby" i "wartości" w świetle kon -
cepcji systemu. Komitet Badań i Prognoz "Polska 2000" przy
Prezydium PAN, Jabłonna 1975.
- 39/ Skórzyński Z.: Między pracą a wypoczynkiem. Warszawa 1965.
- 40/ Sympozjum "Góry w kulturze polskiej". Materiały i notatki.
Kraków 1974, ZG PTTK.
- 41/ Szczepański J.: Elementarne pojęcia socjologii. Warszawa
1970.
- 42/ Szewczuk W.: Psychologia. Warszawa 1966, t.2.
- 43/ Sztompka P.: Logika analizy funkcjonalnej w socjologii i
antropologii społecznej. W: Metodologiczne problemy teorii
socjologicznych. Warszawa 1971, s.213-239.
- 44/ Sztompka P.: O pojęciu modelu w socjologii. "Studia Socjolo -
giczne" 1968, nr 1, s.50.
- 45/ Tomecki W.: Rola turystyki i krajoznawstwa w oświacie doro -
słych. "Oświata Dorosłych" R.12. 1968 nr 4, s.218-221.
- 46/ Tyszka A.: Uczestnictwo w kulturze. O różnorodności stylów
życia. Warszawa 1971, PWN.
- 47/ UNESCO - Ochrona zabytków i innych dóbr kulturalnych a roz -
wój turystyki. "Ruch Turystyczny" 1967, nr 3/25.
- 48/ Warszyńska J.: Waloryzacja miejscowości z punktu widzenia
atrakcyjności turystycznej. "Zeszyty Naukowe UJ". "Prace
geograficzne" 1970, z.27, s.103.

- 49/ Witwicki M.: Kryteria oceny wartości zabytkowych zespołów miejskich. Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków, seria B, z.18.
- 50/ Wojnar I.: Perspektywy wychowawcze sztuki. Warszawa 1966.
- 51/ Zagórski K.: Masowa teoria potrzeb. "Studia Socjologiczne", 1966 nr 1, s.103-124.
- 52/ Znaniecki F.: Wstęp do socjologii. Poznań 1928.
- 53/ Żygulski K.: Wstęp do zagadnień kultury. Warszawa 1972.

